

40.

A százados füstölgő pisztollyal, dühtől szikrázó szemmel állt a térdig érő hóban, a katona, akibe golyót eresztett az imént, puhán omlott a hóba, s ő egy kicsit irigyelte is a katonát, hogy ennek már elmúlt minden gondja, kínja, vágya, oly szelíden feküdt le, mintha mindig erre vágyott volna.

— Apátia — mondta az ezredorvos. Ezek már a saját sorsuk iránt is közönyösek, legszívesebben leülnek és megfagynak a harminchat fokos hidegben. A fagyhalál sem rossz. De ez inkább agyon hagyta magát lőni, mintsem hogy engedelmeskedjék. Őssze akarta szedni őket valami alakulatba, ne csellengjenek itt szerte. Ez az örült circulus vitiosus: a németek arra hivatkoznak, hogy szétszórta, csellengő, pánik-hajszolta emberek nem engedhetnek az útra, sem élelmezni nem lehet őket. De valahányszor összeállnak alakulattá, mindig ők szórják szét azzal, hogy egész nap, egész éjszaka váratták őket, amíg besorolhatnak, a legjobb esetben. Mert a legtöbbször kijelölnek számukra egy útvonalat, ahol ki kell törniük, rendszerint a biztos halál vár rájuk, erős páncélos egységeknek hajtják őket, amelyeken maguk is elvéreztek, páncélosaikkal együtt. Mégis meg kell állítani, össze kell szedni ezeket a magános hazaigyekvőket, mert szégyen rájuk még nézni is. De itt minden fegyelem felborult, nem törődnek ezek az emberek semmivel.

A katona, akinek már puskája sem volt, csak az üres gázálarctok fityegett a nyakában, elterült a havon, szelíden és megadóan, szivárgó vére eleven térképet festett a fehér hóra. Köröskörül megálltak az emberek, de csak egy percre, szemükben érezhette a gyűlölet fellobbanó szikráját, ami azonban ahhoz is kevés volt, hogy megbosszulják rajta az elkövetett erőszakot. Lassan megfordultak és megint megindultak nyugat felé.

— Állj! — kiáltotta rekedten.

Néhányan hátranéztek, de mentek tovább. Utánuk futott.

— Emberek, álljanak meg, mindnyájan elpusztulnak egyenként, ha nem kötelékben haladunk!

Rá sem néztek.

Eléjük futott, pisztolyt szegezett az egyikre, akinek sapkája sem volt, pokrócát terítette fejére. A katona megállt, szinte csodálkozva.

— Lőjjön agyon! — mondta. — Én nem harcolok tovább! Elég volt. Nem bírom már! Érti?

A százados lőtt, egészen közlőrl, idegességében sem véthette el a célt. A honvéd összecsuklott. A többiek megint megálltak egy percre, volt, aki öklét emelte fel rá, de újra elindultak. A százados tehetetlenségében sírvafakadt, tántorogva indult meg utánuk, kitárt karral. Egy szovjet aknagránát terítette le, akik hátranéztek, látták, hogy elvágódik, nem is kelt fel többé.

Az aknák becsapódásai még inkább hajtották őket, hogy igyekezzenek kijutni a tűzből. A távoli országúton látható volt a német oszlop, amint végeláthatatlan sorokban kígyózik tova, talán éppoly reménytelenül, mint ők. Később azt is látták, hogy öt harckocsi támadja meg az oszlopot, szinte derékon harapja, kettészakítja, mint valami nagy ragadozó egy valóságos kígyót. A katonák szétszaladnak a hómezőre, lövések ropognak, emberi kiáltás csattan fel, elől megfordul egy ágyú, nagynehezen kifut oldalt,

felcsap a torkolattűz, de eredménytelenül. Az oszlop vége megáll, a gépek tüzelőállásba mennek, az oszlop eleje futni kezd, fejét veszve. A harckocsik ágyúit végigpásztázzák az út hosszát. Aztán repülőik jönnek, egy, kettő, négy, hat repülő. Végiggéppuskázzák, egészen alacsony repüléssel, az utat, néhány bombát is ledobnak, aztán megfordulnak és jönnek visszafelé, megint olyan alacsonyan, ezúttal a hómezőkön menetelő magyarok feje fölött, ismét kegyetlen géppuskatűzet zúdítva. Lefeküsznek a hóba. Amikor a gépek elviharzanak fölöttük, ketten fekvé maradnak, a többiek mennek tovább.

A falu, amelyben meg akartak pihenni, a szovjet csapatok kezén volt, ezt akkor vették észre, amikor a szélső házak közeléből tüzet kaptak. A géppisztolyok és géppuskák hangja mögött, a távolban, felugrott a sztalinorgona, tűz alá vette az országutat, amelyen a németek haladtak. Aztán elhallgatott és alighanem elrobogott valamerre, mert nem adott le több lövést. De a falutól el kellett távolodniuk, kénytelenek voltak az országút felé közelíteni, amelyen a németek vonultak.

Egy honvéd kivált közülük, esztét veszve indult a falu irányába.

— Állj! Hová mégy arra? — kiáltott rá egy őrvezető.

— Megkeresem édesanyámat! — szolt vissza ártatlan arccal. — Már régen otthon kellene lennem ilyenkor.

És kezdte kigombolni köpenyét, zubbonyát levetette, ingben igyekezett tovább. Nyilván megőrült a szerencsétlen, elszörnyülködve nézték. Senki sem ment utána, sorsára kellett hagyni. Legyintettek, talán jobb neki, már nem tudja felfogni a szenvedést sem.

Köröskörül a táj tele volt hullával és lötetemmel. Egy katona puskájára támaszkodva állt a hómezőn, csonttá fagyva. Mások ültek a hóban, örökös pihenőjükben majd csak a hóolvadás fogja megmozdítani őket. Ez a sors nem valami biztató egyikükre nézve sem, iszonyodva fordítják el fejüket. Néhányan nekiesnek a lovak hátsó combjainak, zsebükkel nagy húsdarabokat kanyarítanak ki belőlük, elsüllyeszti gázálarctáskájukba.

A falu, amelybe beértek, tűzbeborulva várta őket, a faházak ropogva égtek, megmelegedhettek mellettük. Voltak, akik elővették a lóhúst és hosszú nyársra tűzve sütni kezdték. Az utca német és magyar katonával volt tele, az emberek alakulataikat, bajtársaikat, parancsnokaikat keresték.

Itt tudták meg, hogy megint belefutottak egy zsákba, előre sem lehet menni tovább, míg utat nem vágnak belőle. Egy vezérkari tiszt kuporgott az égő templom előtt, előszedte fényképeit, elnézte őket kis ideig, majd összetépte, a tűzbe hajtotta. Nem ügyeltek rá, csak éppen látták, mentek tovább, a lövésre fordultak meg. A százados ott feküdt a hóban, fejéből szivárgott a vér, keze ernyedten fogta a pisztoly markolatát.

Szállásuk megint csak az utca, a szabad ég.

Mert hiába tértek be bármelyik házba, németeket találtak. Már meg sem várták a „hinaus” kiáltásokat, amelyeket néha a rájuk fogott puskával tettek hatásosabbá. Mentek tovább, másik házba. Végül a falu szélén találtak egy istállót, amelyben nem voltak németek. Bementek, hírvil adván egymásnak a jó helyet. Levackolódtak, hogy pihenni térnek.

Ekkor került közéjük a német. Alig lehetett több tizenennyolc évesnél, ha több volt, fiatalabbnak mutatta gyámoltalansága és elhagyatottsága. Valószínűleg elvesztette alakulatát, magányosan csellengett, mint a magyarok nagy része. Rongyos és piszkos volt szegény, arcának világos bőrét sötét füst és szennyréteg fedte, amelybe fehér csatornákat mostak a könnyek és a verejtékcseppek. Taknya-nyála egybefolyt, de a szó szoros értelmében, orrából két csikólab lógott alá, észre sem vette. Iszonyodtak tőle, de sajnálták is, hogy náluk is elesettebb és szerencsétlenebb. Leült, szidta a háborút.

— Hitler kaput! — mondta, s beszélt azon a háborús nyelven, amelyet az orosz lakossággal való érintkezés alakított ki a fronton.

— Legalább béke lesz már egyszer — mondta tovább a magáét.

Bontogatni kezdte kenyérszákját, de abban csak egyetlen szem nyerskrumpli volt, azt rágcsálta, olyan jóízű ropogtatással, mintha jonathánalma volna. Az sem zavarta, hogy az orrából csörgedező lucskot is beszopta vele.

Először Horváth József nyitotta ki gázálarctokját, hogy a sült lóhúsból szeljen a németnek egy darabot. Aztán Kiss Pál, aki egy combsérülést cipelt magával napok óta, adott neki egy fej hagymát, Jancsó Gáspár egy főtt céklát. Nyomorúságukban úgy vendégül látták, hogy holtáig megemlegeti, így bosszultak meg rajta minden keserűséget, amit lenyeltek eddig honfitársaitól.

— Hová való vagy, kamerád? — kérdezte Lechner Mátyás, egy sváb fiú. Örült, hogy ezúttal nem disznózzák le, ha a tolmács szerepére vállalkozik. Mert sokszor már azt is le akarta tagadni, hogy tud németül.

— Halléba — mondta a gyerek.

— Az nagyon messze lehet — folytatta Lechner.

— Messze, nagyon messze — sóhajtott a német és elrövedő szeméből kicsordult a könny.

S a rongyosok, akiknek térdén-fenekén megette az egy esztendő a kincstári ruhát, akik elnyűtt, levált talpú bakancsokban vánszorogtak, hogy legalább kis életüket mentse haza, egyszerre szánni kezdték ezt a közójük keveredett gyerekembert, s ebben a szánalomban észrevétlenül és megfogalmazhatatlanul is fölébe kerekedtek, mint mindenki, aki magánál esetesebbet talál, ha van még benne egy szemernyi emberiség.

Így töltötték az időt hajnalig. A harcizaj hol elhalkult, hol felcsapott újra. A német pedig összeszedte magát reggel, megköszönte szívességüket és elment, továbbra is oly egyedül, ahogy jött. Ők is készülődtek, hogy elinduljanak valamerre, amerre ösztöneik sejtetik velük a szabadon hagyott utakat és réseket. Azon csodálkoztak, hogy alig látnak németet a faluban, s ez arra csábította őket, hogy benézzenek a házakba is, hátha fel tudnak egy kicsit melegedni, az istállóban alig alhattak a hideg miatt. Az első házban meg is tapadtak, egész napra. Állott, emberszagú meleg volt, jól esett kissé elernyedni benne. Leheveredtek a földre terített szalmára, szunyókáltak, csak Jancsó Gáspár vállalta az önkéntes őr szerepét. Mire felébredtek, egy öregasszony tett-vett a házban, nyilvánvalóan visszatért valahonnan, meghallván, hogy a németek odébbálltak. Egy nagy tál főttkrumplit tett az asztalra, kínálta őket, fogyasszák. Nem kellett kétszer mondania. Amikor jóllaktak, azt tanácsolta nekik, hogy menjenek tovább, ha nem akarnak a partizánok kezébe kerülni.

Túláságosan nem ijesztette meg őket, megszokták, hogy ily módon serkentik őket tovább, ha megelégték a vendéglátást. Mégis felcihelődtek s a teljesen elnéptelenedett faluból elindultak arrafelé, amerre a harcizajt hallották.

Lehet, hogy belementek a tűzbe, akadt egy tiszt, aki erőszakkal, vagy szépszóval, harci alakulatba szervezte őket. Az is megtörténhetett, hogy maguk elégezték meg szorongatott helyzetüket és valamilyen módon kitortek, volt erre is példa. Nem lehetetlen, hogy szerencsájuk volt, tisztos távolban a német oszlop mellett haladtak, ahogy nem egyszer tették, és így sikerült nekik kikerülniük a zsákból. Elhullhattak az üldözők fegyvereinek tüzeiben, megfagyhattak az úttalan utakon, a negyvenfokos hidegben, befuthattak partizánok vagy szovjet katonai alakulatok közé. Végül az is megeshetett, hogy egyszerűen mentek az orruk után és átsétáltak valami hézagon, ez sem példátlan eset.

A halálnak és az életbenmaradásnak egyaránt sokféle neme volt lehetséges. Egyetlen jó volt keserves sorsukban: nem látták a jövőt.

Doma zászlós meg akarta keresni Laczkovitsot, a végén maga is elkeveredett, kénytelenek voltak nélküle folytatni útjukat. A táj véres harcok nyomait mutatta. Fagyott német katonák álltak, ültek és feküdtek a havon, szétlőtt páncéltörő ágyúk, kilőtt harckocsik s mellettük halottak, akikről lehúzták a csizmát, a harckocsik égett ruhájú személyzete, arcukon az utolsó percek iszonyatával — mindez elég lett volna önmagában is, hogy megundorodjanak a háborútól. Szinte órákon át kerülgetniük kellett az elviharzott csata emlékjeleit, meglehetősen lassan haladhattak.

Délfelé elborult az ég és nyári záporokra emlékeztető hirtelenséggel támadt a hóvihár. Zúgott a szél, majd lesodorta őket lábukról, a hullákat percek alatt hóval temette be, az élők is hóemberekké váltak. Neki kellett dűlni a szélnek, s félig ráfekve lehetett valamennyire haladni. Egymás nyomában jártak, el ne szakadjanak egymástól. Az imént még láttak valami kis falut baloldalt, láthatatlanná vált a hóvihárban, mégis arrafelé irányították lépteiket. Beletelt húsz perc is, mire elérték. Most már mindegy, ha oroszok szállták is meg, benyitottak az első házba. Csodálkozásukra csak a ház lakói ültek ott dermedt várakozásban.

A kemence langyos oldalának támasztott háttal álltak egy kicsit, majd Márton, akinek gázálarctokjában volt egy zacskó szárazborsó, kirakta az asztalra.

— Kérd meg őket — mondta Csupornak —, hogy megfőzhessek.

Az asszony beleegyezett, mit is tehetett volna, egy fazekat is adott. A borsót beletették, vízzel föleresztették, egy kis sót hintettek bele és főzni kezdték. Odakint egy ideig vesztül sikoltozott még a vihar, de mikorra a borsó illata betöltötte a szobát, megint süttött a nap.

Márton a levest kóstolgatta. Tulajdonképpen szeretett főzőcskézni, kivált férfias, pásztoroknak és halászkoknak való étkeket, kint, bográcsban, vagy nyáron. De most nem volt semmi romantikája a főzésnek, éhesek voltak mind a négyen, alig várták, hogy megfőjjen. Páll Jósánál volt egy darab szalonnabőr, még idejében eszébe jutott, beletették, hogy megbolondítsák vele egy kissé. Türelmetlenül várták a levest, nyugtalanul gondoltak arra, hogy ideje volna elindulni.

Márton végre megállapította, hogy a borsó megfőtt. Fogta a fazekat, az asztal közepére tette. Mindnyájan elővették kanalukat.

Ekkor két német katona lépett be az ajtón. Mindnyájan arrafelé fordították fejüket s azt mérlegelték, hányan lehetnek még odakint.

Az egyikük, aki elsőnek lépett be és rangjelzése szerint őrzető volt, egyenesen az asztalhoz ment, felvett egy kanalat és, se szó, se beszéd, belemerítette a borsólevesbe, megkóstolta, s úgy látszik, ízlett neki, mert kezdte leszerelni evőcsészéjét. Márton ezt már nem állhatta meg szó nélkül. A maga hiányos és gyakorlatlan németségével, fojtott dühvel — igyekezett megőrizni higgadtságát — megmagyarázta a németnek, hogy először is: ha valaki bejön egy házba, ahol már vannak emberek, köszönni kell. Aztán, ha szépen kér, tán enni is adnak neki, ha van miből. Az ebédjük nem kincstári koszt, maguk főzték, maguknak, mert őket az isten sem élelmezi. Ekkor már magasabbra csapott a hangja, s fogta a német őrzető evőcsészéjét, a földhöz vágta.

Egy pillanat alatt lejátszódott minden, később hiába próbálták részleteire bontani a cselekményt, emlékezetükben megmaradt oszthatatlan egységnek. A német szóhoz sem jutott, nem szokott hozzá, hogy a magyarok közül valaki ellentmondjon neki. Gondolkodás nélkül a pisztolytászkájához kapott. Ám abban a pillanatban holtan zuhant a padlóra, Csupor megelőzte. A másik német az ajtó felé rohant, de Páll Jóska

leütötte egy székkel, majd, miután összecsuklott, Csupor beleeresztett egy golyót a fejébe.

— Ez legalább érzéstelenítve kapta — mondta, szinte sziszegve haragjában.

Juhász Sándor a felragadott fejszét szorongatta.

Döbbenet álltak a két holttest fölött. A megriadt házaspár sem tudott szólni, csak percek múlva kezdett jajveszéklni az asszony, hogy mi lesz most velük, azt fogják hinni a katonák, hogy ők ölték meg a két németet. Csupor rájuk nézett és elmosolyodott.

— Elviszitek száz méterre, ott leteszitek őket a hóra, nem fogja senki számonkérni tőletek. Holnapra itt lesznek a tieitek, azoknak akár azt is mondhatjátok, hogy ti tettétek el őket láb alól, nem fognak haragudni érte.

Úgy látszott, megnyugosznak egy kissé. Páll Jóska azért kiszaladt a házból és körül-nézett, nem lát-e németeket. De most az egyszer tiszta volt a levegő. Valószínűnek látszott, hogy az oroszok lesznek a falu legközelebbi vendégei.

Mártonnak, bármilyen éhes volt, nehezen ment le a falat a torkán, de látva Csupor jó étvágyát, maga is enni kezdett. Körülülték a fazekat és négyen merítették bele kanalukat, az utolsó csöppig megették a borsólevest. Aztán, Márton javaslatára, megkérdezték a házigazdától, nincs-e kéziszánja. Az orosz megijedt, hogy el akarják rekvirálni, de a hadapród megnyugtatta, hogy csak a két hullától akarják megszabadítani a házat, elhúzzák egy darabig, onnan visszahozhatja a szánt, ha velük jön. Így is történt. A két németet egymásra fektették a szánon, egy zsákvászonnal le is takarták, s mintha saját kis motyójukat húznák, vonszolni kezdték maguk után, majd a falun kívül, körül-nézve, nem közeledik-e valaki, belefördítették őket az árokba. Az orosz hálálkodva vitte haza a szánt, egy darabig integettek utána, aztán megint nekivágtak a bizonytalan és végtelen hómezőnek.

Jóideig egyikük sem szólt.

A rövid nap szinte a vége felé járt, a bágyadt sugarak kis fátyolködökbe takaróztak, nem lehetett messzire látni. Egy lélek nem volt a közelükben s ez is félelmetes volt, azzal az érzéssel bandukoltak, amellyel a Senki Földjén jártak nemrég, nem lehet tudni, mikor csapnak le rájuk a hófúvásos tájék valamelyik sarkából szovjet partizánok vagy katonák.

— Ezt sem gondoltam volna — szólt Csupor Ádám. — Úgy látszik, ez hiányzott még, hogy egy kicsit megnyugodjon a lelkiismeretem.

Mire a nap lebukott, elérték az országutat, amelyen már csak szórványos, főleg magyar alakulatok mozogtak. Mentek, mentek, elcsigázottan, s nem tudták, hol fogják lehajtani a fejüket. A kis házra gondoltak, amelyben maguk voltak, bánták, hogy nem maradtak ott éjszakára, legalább kipihenték volna magukat. De most már nem lehetett rajta segíteni, vonszolták magukat tovább, egyszer talán mégis sikerül kikeveredniük a harcok és viszontagságok közül.

A megroskadt, fagyott kérgű hóban, amelyről fényesre sikálva pattantak vissza a ferdén ráömlő napsugarak, sötét figurák hevernek, ülnek és mozdulnak, különböző helyzetekben. Az ellenfényben mindmegannyi óriássá nő, alig lehet szembenézni velük. Amikor közelebb érnek hozzájuk, csaknem valamennyi megmozdul, amelyikben még van annyi erő, felül, kiabál és jajgat. Egy őrzetőnek hiányzik az alsó állkapcsa, ettől olyan, mint amilyennek a halált ábrázolják, a sikamlós vér előntötte mellét, vastag páncélban fagyott köpenyére, hörögve, ordítva vánszorog feléjük. Felállni nem tud, ahogy vonszolja magát a hóban, látható, hogy eltörött a jobb lába, természetellenes helyzetben húzza maga után. A hó csupa vér körülötte. Egy honvéd hanyatt fekszik és zokogva kiabál segítségért.

— Kedves testvérek, ne hagyjatok itt!

A hasát feltépte valami repesz, beleit kezével gyömöszöli vissza.

Egy harmadik katonának altestét érte a lövés, véres hóban fetreng.

— Lőjjetek agyon, testvérek! — kiáltja minduntalan, amikor meglát valakit.

Karok és lábak hevernek élettelenül, félig a hóba fúródva, pirosra festve a hógödör szegélyét. A csonka, félelmetesen kiáltozó, jajgató, síró, átkozódó emberekre nem lehet józanul nézni, István úgy érzi, megőrül a látványtól. Szabó János már-már hallgat a könyörgésre és lövésre készíti puskáját, aztán leengedi, nem tudja megtenni. Miért nem képes ilyenkor könyörtelenebb lenni az ember, amikor úgy volna irgalmasabb? Tallér Péternek hullnak a könnyei, kitarja két karját, jelezvén tehetetlenségét. Tovább kell menni innen, nincs segítség, csak a rettenetes képet viszik magukkal. A sebesülteken csupán az áldott fagyhalál segíthet, sehol egy jármű, ők hárman, akik alig vonszolják magukat, sietőre fogják lépteiket, hogy minél messzebb kerüljenek innen, de még álmukban is az emberroncok hörgését és jajgatását fogják hallani. Előttük egy falu kéményei füstölögnek, a hátuk mögött géppuska- és aknatűz hangjait görgeti a szél. Doma zászlós arra gondol, hogy talán jobb volna elfeküdni a hóban, ennek a reménytelen gyaloglásnak úgyis az lesz a vége. A két katona hűségesen követi, napok óta hárman vánszorognak a hómezőkön, amelyek már gyanúsán néptelenek, legfeljebb sebesültek, halottak, halálra sebzett és megfagyott emberek láthatók itt-ott, ahol még utóvédharcok dúltak egy-két órával ezelőtt. A falu utcáin senki sincs, mintha elmene-kültek volna lakosai, de a kémények füstölnek. Bemennek az egyik házba, nem az elsőbe, a hetedikbe, az biztonságosabbnak látszik. A napsütötte hóban elvakult szemek homályosan érzékelik a bent ülő figurákat, hirtelen nem tudják, oroszok vagy németek közé keveredtek-e. Egy hatalmas alak föláll az asztal mellől, rájuk ordít.

— Marsch hinaus!

— Menjünk innen, zászlós úr — mondja Tallér.

Doma Pista csak áll és merőn szembenéz az óriással.

— Los, los! — sürgeti őket egy csicskásforma alak.

— Kuttyák! — kiáltja egy tizedes.

A zászlós csak áll, ráemeli szakállas arcát, bólint. A német már félelmében ordít, eltorzult hangon rikácsol, mint a hisztériások. A zászlós lassan megfordult, hátra sem nézve lép ki az ajtón, a két katona követi. Mögöttük eszelősen felkacag valaki.

— Pán! — hallja kevéssel utóbb az asszonyi hangot.

Megfordul, egy posztócsizmás, vattakabátos asszony int neki.

— Jöjjenek — mondja részvétellel.

Bevezeti őket egy kamrába, pokrócokat ad nekik, pihenjenek le. A zászlós leül, kenyérszákjából egy darab kenyeret szed elő, háromfelé töri, kettőt átnyújt a két katonának. Fáradtan ülnek, egykedvűen majszolják a száraz kenyeret, amiben több a korpa és a répareszelék, mint a liszt. Az asszony szánalommal nézi őket. De a háta mögött valaki belerúg az ajtóba, s durva dübörgés és vad kiabálás után benyit egy német katona. Pisztolyát kezében tartva ordít.

— Marsch hinaus!

Mintha ezek már nem tudnának egyebet a saját anyanyelvükön sem. Elfelejtették Goethét, úgy elfelejtették, mintha semmi közük sem lett volna soha hozzá.

De ezt már a hómezőn, fárasztó gyaloglás közben gondolja a zászlós. Mert nem lehetett mást tenni, elindultak, pihenés nélkül. Annál előbbre jutunk, vigasztalta magát.

A jégpáncél pirosan csillog, a nap lemenőben van, s ők vonszolják magukat nyugat felé, abban a reményben, hogy megmenekülnek ebből a pokollból. Szabó Jánosnak már

sapkája sincs, mert a fehér borsapkát lekapta a fejről egy német lovas, hiába szaladt utána, karjait ráva a katona felé, az röhögve sarkantyúba kapta lovát és elvágta. Szabó János azóta egy sállal köti be a fejét, és haladtában egyre szidja az anyjukat ezeknek a rablóknak. Jobb lábát is húzza egy kicsit, mert fagyása van, amit napok óta nem látott, nem került le lábáról a bakancs. Tallér Péter fején, a sapka alatt, kötés villog, ami már nem mondható fehérnek. Egy kis szilánk sértette végig homlokát, közvetlenül a haja tövében. Legalább melegíti a kötést is, neki úgyszólván, nem is volt borsapkája, a vonalban nem kaptak, s amikor Sztaro-Nyikolszkojében osztogatták a raktárból, ő már nem volt ott. A zászlóson posztószárú téli csizma, amit ugyancsak ott kapott, a katlanban, amikor már úgysem tudták megőrizni. Az egyiknek elégette a fejét a napokban, nem fog sokáig tartani. Sosem kerülnek házba, tüzet kellett rakniuk a fagyos éjszakában, hogy megmelegedjenek egy kicsit, nagyon közel tartotta a tűzhöz, nem vette észre, hogy megégett. Oldalán egy kis tarisznya, német sátorlappból varrta, abban tart egy kockás füzetet, még ezekben a napokban is feljegyzi esténként az eseményeket. A gázlartok üresen, azazhogy az eldobott „gázmacska” helyett apró holmival megrakva leng a vállukon. A nap lement, a kristályos hideg metsző éleival arcukat hasogatja. Doma Pista szakálláról jégcsapok lógnak, a lehelletéből kicsapódó pára nyomban jéggé fagy. Elhagyott, kiégett páncélgépkocsihoz érnek, beülnek pihenni, rágyújtanak. Doma zászlós megkínálja társait cigarettával. A hóban talált három százás doboz leventét, azt szívják. Óránként rágyújt, pontosan óránként, így jobban telik az idő. A kocsiiban nem éri őket a szél. Elgyötört arccal nézik egymást.

— Sosem érünk ki ebből a pokolból — mondja Tallér.

Körülöttük egy eleven lélek sincs az egész nagy hómezőn, sosem tudják, nem az oroszok hátában járnak-e, annyi bizonyos, hogy a visszavonulás zöme régen elhaladt előttük.

— No, isten nevében vágjunk neki! — mondja a zászlós.

Csak a letaposott útról látszik, hogy előttük nagyon sok jármű, ember és ló elhaladt már, a nyomaikat kétoldalt holtak testével szegélyezte a harc és a hideg. Tallér majdnem belebotlik egy hullába, akinek mongol arca van, fején csillagos sapka. Aztán három hőköpenyes német fekszik egymás mellett, mint a jó testvérek. Egy ráncos arcú vén magyar, öklét kétoldalt a fejéhez nyomva, alszik a puha havon. Szánalom és iszonyat a szemükben, meggyorsítják lépteiket. A havas táj kéken dereng, elég világos van, az ég alján tüzek világítanak mögöttük is, előttük is. A harcizaj hol erősebb, hol gyengébb, de szünet nélkül hallják. Mennek, gondolataikba, szorongásaikba és reményeikbe merülve. Előttük aknák csattannak és heves géppuskatűz tombol, lángok lobbannak az égre, ha belenéznek a tűzbe, elsötétül körülöttük a világ. A tüzet nem lehet kikerülni, csak arrafelé van a menekülés útja.

Amikor beérnek a faluba, amelyből a harc vad lármája csapott ki az előbb, minden csendes, csak néhány ház ég, pattogó, átizzott gerendák nyílnak szét, mint a rózsa. Végigmennek a falun, megállnak egy-egy égő faház előtt, megmelengetik fázó tagjaikat és átizzadt hátukat.

— Mindig így volt a világi élet, egyszer fázott, másszor lánggal égett — mondja a zászlós.

Egyetlen lelket nem látnak semerre. A falu vége felé két egymással szemben lévő ház ég, itt hosszabban ácsorognak, előlről-hátulról melegíti őket a tűz. Aztán megint elindulnak. Jó volna aludni valahol, de már csak álltukban, legfeljebb leülve szundítanak olykor, apró versekben, leginkább azonban menet közben, a szervezet megtanul alkalmazkodni a körülményekhez. A csönd olyan félelmetes, mint a harcizaj, de a

zászlós ezúttal bizakodva szagol bele az elcsöndesült estbe. A következő faluban megpróbálunk pihenni egyet — mondja. Az jó lesz, bőlogat a két ember.

A falut sosem felejtik el többé.

Az egyik házban ajtó nyílik, gyér világosság int feljűk. Bekopognak az ajtón. Visszahökölnek, de már késő. Köröskörül a fal mellett szakállas férfiak ülnek, fiatalok és öregek, térdük között, mellettük, vagy éppen vállukon puska, géppisztoly. Amikor ők belépnek, fölállnak, néhányan közülük lövésre készen tartott fegyverrel.

— Hore ruki! — kiáltja egy fiatal szőke fiú.

Feltartják a kezűket. Fogságba estűnk, gondolja csűggedten a zászlós. Egy öreg lép hozzájuk, megkérűi, van-e fegyver náluk. Már csak neki van, pisztolya, az öreg lecsatolja derekáról, táskával együtt. Leengedhetik feltartott karjaikat. Leűltetik őket, kapnak hárman egy kenyeret, egy-egy bögre céklalevest teszke elűjuk. Tanakodnak egymás között, közben kérdéseket tesznek fel nekik, de egyikűk sem tud oroszul, csak a legszűkebbes életműködésekre vonatkozó néhány szót ismerik. Az egyik, harminc körűi férfi, németűl szűl hozzájuk, körülbelűl azon a színvonalon, ahogy a zászlós beszeli a nyelvet. Megkérűi, milyen alakulathoz tartoznak, hol voltak védőállásban, mióta vonulnak vissza, mi lett a zászlóalj sorsa. Aztán megtanácskozák a hallottakat oroszul, egymás között.

Szorongva nézik az idegen arcokat, lehet, hogy végűnk van, gondolják. Már annak is örűlnek, ha foglyok maradhatnak. Nyilvánvaló, hogy partizánok kezűbe kerültek, némelyiknek félelmetesen villog a szemű. Ezek nem fognak sokat teketóriázni velűnk — gondolja keserűen a zászlós. De a fiatal férfi, aki németűl beszél velűk, mosolyog, enni is adtak mindjárt, megértő szemmel nézik mohó étvágyukat, fel-felnevetnek egy-egy mozdulatukon.

— Hová akartatok menni? — kérűi most a fiatalember.

Ők hárman egymásra néznek, aztán a zászlós szűlal meg.

— Haza — mondja minden meggondolás nélkül, a legteljesebb őszinteséggel.

— Damoj, pasli damoj! — ismétli oroszul is.

— Budapest! — teszi hozzá reménykedve.

Azok nevetnek, némelyikűk a térdét csapkodja. Megint tanakodnak egy sort, aztán a fiatal azt mondja:

— Mi most elengedűnk benneteket, menjete haza!

Felkapják fejűket, ijedtség és reménység dulakodik bennűk, az első pillanatban ugratásnak vélűk, bizonytalanul néznek egymásra, majd az oroszokra. Azok bőlogatnak, a fiatal megismétli, amit mondott.

— Menjete haza. Mi nem vagyunk a ti ellenségeitek.

Feláll, tessékeli őket kifelű. Még akkor is gyanakodva állnak föl és indulnak az ajtó felű, cselt sejtene az egészben, nem akarnak hinni érűkeiknek. De a fiatal férfi olyan barátságosan bölint, hogy lassan megindulnak az ajtó felű.

Doma István megáll a küszöbön, visszafordul.

— Szpassziba! — mondja és meghajol a szakállasok felű, maga is szakállas.

A fiatal kikűsűri őket és megmutatja az utat, merre induljanak. Tétova léptekkel vágnek neki, hátra-hátrapislantva, még most is attól tartva, hogy egy sorozattal végeznek velűk. Beleborzonganak, hátukon patakok folydogálnak lefelű, oly lassan indulnak el, mintha szűknének, lépteikkel se zavarjanak föl senkit. Csak amikor már elég távol kerülnek a háztól és kiérnek a faluból, kezdenek el sietni, Szabó János egyenest futásnak ered, a zászlós inti le, ne keltsen feltűnést. De még ő is hátranez olykor, gyanakodva, hitetlenűl.

Egész éjszaka gyalognak, nem éreznek fáradtságot sem. Százszor meghányják egymás között a kalandot, mintha egymástól várnák az emlékezet hitelesítését, annyira valószínűtlennek tetszik mindegyiküknek. Az első órákban cigarettázni sem állnak meg, csak jussanak minél messzebb, a lobbanó gyufa se árulja el őket.

A következő falu némettel volt tele, meg sem kísérelték, hogy bemenjenek a házakba. Az utcákon feltartóztatták őket, igazolniuk kellett, hogy nem partizánok. Ezúttal nem haragudtak a németekre sem, bizonyítékul szolgált arra nézve, hogy ők megúszták hihetetlennek tetsző kalandjukat. Sietve mentek tovább a faluból, az újból növekvő harcizaj sem állította meg őket. Úgy viselkedtek, mint akiknek már félniük sem kell, ha ezt az éjszakát túléltek, nem érheti őket semmi baj. Pedig útjukon megint szaporodtak a hullák s előttük küzek égtek, géppuskák ropogtak.

— Ki kellene kerülni a falvakat — ajánlotta Tallér Péter.

— Annál rosszabb — intette le Szabó János.

Doma István megállt, belefűlelt az éjszakába. Motorzúgást hallott nyugat felől, jobbról géppuskakattogást és aknazást, elég messziről.

— Menjünk — mondta.

— Ha innen kikeveredünk — kezdte egy félórás hallgatás után Tallér — és egyszer hazavet bennünket a sors, meghívom a zászlós urat hozzánk.

Ropogott a hó a talpuk alatt, hideg szellő mart arcukba. Mindhárman hazaküldték gondolataikat, három különböző pontjára a kicsi országnak. Doma Pista az erdélyi lányokra gondolt. A vágy, amit érzett, csupán hangjukat, mozdulataikat és segítőkészségüket idézte, nem voltak pajzán gondolatai. Csak ülni vágyott abban a nyugodt völgykatlanban, fegyverzaj, tüzek és harcok nélkül, egy meleg szobában.

— Van egy pár szép lovam, avval megyek ki a zászlós úr elé a vasútra — mondta Tallér.

— Mit csinálhat szegény asszony — kérdezte önmagába merülten Szabó János. — A nagyobbik fiam tizenöt éves, még nem nagyon tud segíteni neki.

Úgy viselkedtek mind a hárman, mintha megmenekültek volna mindentől és már csak néhány kilométert kellene megtenniük, hogy hazaérjenek a faluba. Pedig hol volt még akár Kiev is!

Hajnal felé a leghidegebb az éjszaka. Egyre kékebb lett a világ, míg a keleti égen meg nem jelent a bizonytalan pirosság. Gyér erdőn mentek át, az úton szálfenyők feküdtek keresztben, át kellett mászniuk az akadályon. Csókák károgtak, erőszakos jajgatásuk utálatos volt. Egy kis ház bukkant elő a reggel ködeiből, még füstölgött leégett teteje, ablakain vastag koromfolyam kúszott a meszelt falra. Német katonák feküdtek a falak mentén, holttestük körülfogta az épületet, mintha mind egy szálíg érte hullottak volna el. Néma csönd kúszott utánuk, visszaverte lépéseik ropogását, minduntalan hátratekintettek, mintha követné őket valaki. Öt percet sem gyalogoltak a füstölgő erdei háztól, amikor egy szakállas orosz halott meredt eléjük az árok partjáról. Nyitott szemével mereven nézte őket, kezében kézigránatot szorongatott, ijesztő volt ebben a félig-ülő helyzetben, ahogy ottmaradt az út mentén. Először valóban élőknek gondolták és el akarták kerülni óvatosan, hiszen a zászlós pisztolya sem volt meg már. Tallér vette észre, hogy ennek mindkét lába hiányzik és körülötte csupa vér a part. Irtózáttal néztek a fakó, vére-vesztett archa, amelyen kéken virított a tágranyílt, ürestekintetű szem. Amikor már régen elmaradt mögöttük, akkor is visszanéztek néhányszor, mintha várták volna, hogy kövesse őket. Így csaknem belebotlottak egy másik testbe. Fenyőtörzshöz támasztotta hátát, úgy ült a hóban.

Doma zászlósnaak földbe gyökerezett a lába, amikor megpillantotta.

Fiatal lány volt, fedetlen fővel, vértelen arcán ismerős vonásokkal. Barna haja a vállára folyt, mint egy zuhatag, földszínű zubbonyán, a melle közepén, kis, véres lyuk, meleg, vastag nadrágját és csizmáját félig betemette a hó.

Mindhárman megálltak egy pillanatra a lány előtt.

Ekkor egy géppisztolyosorozat pattogott rájuk erőszakosan, egészen közlelről, majd csaknem abban a másodpercben aknagránát reccsent a hátuk mögé.

Doma egy tekintetet vetett még a lányra. Változatlanul arra gondolt, hogy látta már valahol. De a lövések új és mind sűrűbb fenyegetése futásra serkentette őket. A nagy csönd, ami ezideig kísérte útjukon, figyelmeztethette volna őket arra, ha nem oly fásultak, hogy egyedül vannak, nem lehetetlen, hogy az ellenség hátában. Ész nélkül rótták a kilométereket, hogy mielőbb maguk mögött tudják a veszélyes rengeteget.

Délelőtt, kikerülve a tűzből, leültek egy ablaktalan falusi iskola padjaira. A zászlós ekkor döbbenet gondolt arra, hogy Olgát látta, de ebben egyszersmind nagyon bizonytalan is volt. Hiszen maga oly keveset és olyan futólag látta a lányt, hogy nem nagyon hitt volna emlékezetében, ha találkozik vele.

— Lehetetlen — mondta. És érvekkel bizonygatta magának pillanatnyi feltevése képtelenségét.

De napokig nem tudott szabadulni a szép, vértelen arctól.

41.

Tömböly hadnagy úr otthon egy részben osztott kis iskola vezetője, két embernek parancsol, itt egy századot bíztak rá. Zömök, középtermetű, bajuszos magyar, igénytelen és keménykötésű — de századát szívesen átadná egy ludovikásnak, akinek az a szakmája, hogy katoná. Mert ezzel szokta elhallgattatni a ténylegeseket, ha panaszkodtak.

— Mi bajod van neked? Ahelyett, hogy örülne: úzheti foglalkozását kedvére, még neki van baja! Én boldog volnék, ha a szakmámban dolgozhatnám!

Így morgott, tüzelt, félig-tréfásan, de belül mély meggyőződéssel.

— Könnyű katonának lenni, ha nincs háború, de akkor meg minek? Örömkatonák! — mondta megvetően.

Tömböly Imre nem sok hajlandóságot mutatott arra nézve, hogy megnyerje a háborút. A kommunizmustól félt, nagyon sok rosszat hallott róla húsz éven át, abban a légkörben nőtt fel, amelyben mindent a forradalomra fogtak, vesztes háborút, Trianont, nyomort, az erkölcsök bomlását. Tudta, hogy ezek jórészt rágalmak, emlékezett idősebb kollégáira, akik annak idején résztvettek a proletárdiktatúra belső ügyeiben, kényszernyugdíjazásban éltek későbbi éveiket, sokat meséltek. A húsz éves propaganda mégis megtette a hatását. Három dolgot nem értett, amit a kommunizmus ismérveiként emlegettek. A föld köztulajdonba vételét, a nemzetköziséget és a vallásellenességet. Megérthetjük őt is. Szegény embernek született, de feleségével, aki jómódú lányként nőtt fel, olyan körülményekkel ruházta fel a sors, hogy nem kívánhatta a földbirtok szövetkezeti vagy állami tulajdonba vételét. Az asszony, Csoma Juliska, ugyanis tizenöt hold földet hozott magával egyúttal életükbe, ami a tanítói javadalmazás mellé föl is fért. De nemcsak az anyagi körülmények tették, hogy idegenkedett mindentől, ami szokatlan. Az egyház nevelte, maga is az egyházat szolgálta, harmincnyedik évét taposta, ne csodálkozzunk konzervatív hajlamain, amelyek ebben a korban már kényelemszeretetről is adódnak.

Századparancsnoknak nem volt rossz. Afféle „jó magyar ember” volt, még abban is, hogy a jó bort szerette, formás bókokat tudott mondani az asszonyoknak, mondataiba sűrűn beszótte, ha velük beszélt, a „kezetcsokolom” formulát s a „Kilencet ütött az óra, este van” volt a nótája. Minderről nem tehetett, mert — hogy az utóbbinál maradjunk — azokból, akik a népzene felfedezésével forradalmasítani akarták a nemzeti közízlést, még nem került tanítóképző-intézeti tanár az ő idejében. Pedagógusként volt alkalma megismerni az emberi lelket, tudott beszélni a nép nyelvén, semmiféle rangimádatnak nem hódolt különösebben. Embereiről tehetsége szerint gondoskodott, elbeszélgetett velük szolgálaton kívül, de szükségesnek tartotta, hogy betartassa velük az előírt „három lépést”.

Jellemének mindeme vonásaival együtt sem tudta gyűlölni az orosz népet, semmiféle népet sem, még akkor sem, ha világnézeti alapról nézzük őket. Márpedig, hogy valaki könnyörtelen, azaz jó katoná, még inkább: parancsnok legyen, gyűlölnie kell az ellenséget. Ki tehet róla, hogy már az öregektől csupa olyasmit hallott az oroszokról, hogy jó emberek. Elolvassott egy-két Tolsztoj- és Dosztojevszkij-regényt is. Tapasztalatai, amelyeket orosz földön szerzett, ugyancsak nem változtatták meg lényegesen a képet.

— Kicsit keményebbek — vagy azóta lettek keményebbek? — állapította meg, amikor összehasonlította az orosz katonát a regények kissé érzelmes és lágy figuráival. — Bár, ki tudja, a háború az háború! — szögezte le magában, ezzel a parlagi bölcsességgel.

A németekről azt beszéltek, hogy még a földet is hazaszállították az elfoglalt területekről, s hogy — bár keményen küzdöttek — szívesen védették magukat a magyarokkal s általában szövetségeseikkel, akikkel különben gőgösen bántak. No meg az egész magyar történelem! Nem sok jót várt a német győzelemtől sem, nem is tudta, mit lenne jobb kívánni.

A fiatalabbak forrongásait sem értette egészen, a földreformmal, népzenével, falukutatással foglalkozó új nemzedéket. De ha kedvüket lelik benne, csinálják. Nem neheztelt rájuk, nekik ez a passziójuk. Ő már csak nyugodtan szeretett volna élni. Nagy, különös szenvedélyei nem voltak, a nevelésben sem látott világrengető és világmegváltó tényező, meg kell tanítani a gyermekeket mindama hasznos ismeretekre, amelyek nélkül a korban már nem lehet élni, ezen a praktikus hasznon túl nem látott.

Ezzel a háttérrel vonult be s kapta meg beosztását.

Neki csak addig tetszett a katonaruha, amíg el nem vonult a zászlóalj, addig egy kissé kiemelte a néptanítói sorból, s egyenlővé tette egyéb urakkal. Egy darabig reménykedett, mint a legtöbben, hogy talán nem is viszik a frontra, talán megszállók lesznek, leszerelnek, csoda történik. A szerelvényen már nem volt mese, úgy látszott, véresen komoly az ügy.

A frontélet első szakaszában, védelemben, eleinte nem panaszkodhatott, hogy rossz dolga lett volna. Itt is, később is, tekintetbe vették korát és századparancsnoki beosztását, neki nem kellett járórt vezetnie, különös teljesítményeket sem vártak tőle. A támadás kutya dolog volt, de megúsza azt is, megmaradt, s a század sem szenvedett többet, mint a többi. A támadás befejeztével, amikor az üldözés elkezdődött, kórházba került. Nem sebesüléssel; a sors különös humora aranyérrel ajándékozta meg. Hamarosan visszaküldték, nem a kórház, az ukrán betegség gyógyította meg. Helyt állt a doni védelemben is, különös hősi lendület nélkül, csendben, ahogy lehetett, fő feladatának a századról való gondoskodást tartotta.

Szinte természetes, hogy ősszel, amikor kezdték kiszállítani azokat a zászlóaljakat, amelyeket a hadosztály leváltására szántak majdan, őt vezényelték a rogovatojei kiképzőtáborba oktató tisztnek.

Tömböly Imre a visszavonulás során jutott igazi feladathoz, amiben működését áldásosnak nevezték mindazok, akiket az éhezéstől mentett meg, tehát ezek meg ezek. Egyideig Doma zászlóossal bandukolt a behavazott mezőkön, már megfosztva a zárt alakulatban történő visszavonulás lehetőségétől. Ez akkor történt, amikor valami csodálatos félreértés folytán a magyar alakulatokat tették meg bűnbaknak, az összeomlás okának, holott a magyar harmadik hadtest volt az utolsó, amely elhagyta védőállásait, voltaképpen cserbenhagyták a szövetségeseik. Akkoriban jelent meg Jány Gusztáv emlékeztetés hadsereparancsa, amelyet megdöbbenve olvastak, amikor a kezükbe került, utólagos magyarázatot kapva a németek velük szembeni magatartására és egész keserű hányattatásukra nézve.

„A 2. magyar hads. elvesztette becsületét, mert kevés — esküjéhez és kötelességéhez hű — ember kivételével nem váltotta be azt, amit tőle mindenki elvárhatott. Állásainkból ellenséges túlerő kivethetett, még akkor is, ha a csapat kötelességét megtette. Ez nem szégyen. Ez szerencsétlenség. De becstelenség az a lelkevesztett, fejnélküli, gyáva menekülés, mit látom

kellett, miért most a szövetséges német hds. és az otthon mélységesen megvet bennünket. Ehhez minden oka meg is van.

Vegye tudomásul mindenki, hogy innen sem betegség, sem sebesülés, sem fagyással el nem engedek senkit. Azon a területen, hol gyülekezésünket elrendelték, hol az újjászervezést végrehajjtuk, ott marad mindenki, míg meg nem gyógyul, vagy el nem pusztul.

A rendet és a vas fegyelmet a legkeményebb kézzel, ha kell, a helyszínen való felkoncolással, de helyre kell állítani. Ennél kivétel nincs, legyen az tiszt vagy rendfokozat nélküli honvéd, aki parancsoknak nem engedelmeskedik, az nem érdemli meg, hogy nyomorult életét tovább tengesse és nem engedem, hogy szegényünket bárki is tovább nagyobbítsa. ...

...Számolni kell azzal, hogy élelem terén alapos korlátozások lesznek. Elsősorban annak van jussa élelemhez, aki elől harcol, aki helyét elhagyta és itt hátul gyülekezik, örüljön, ha annyit kap, hogy éhen nem pusztul. Helyünket német csapat foglalta el, az megérdemel minden gondoskodást, mi addig, míg rend nem lesz, míg harcra alkalmas egységgé nem formálódunk, ilyenekkel ne számoljunk, mert erre érdemtelenné váltunk."

Elnézést kell kérnünk az olvasótól, hogy ebből a szenvedélyes hangú, nyilván német sugallatra készült, s később, a helyzet tisztázása folytán megcáfolt parancsból ilyen hosszú részleteket közöltünk, de szükségesnek éreztük, hogy érthetővé tegyük katonáink felháborodását, akik poklokban mentek keresztül, míg odáig jutottak — már aki eljutott —, hogy ilyen szavakkal nyugtassák meg őket. Szükséges továbbá azért is, hogy lássuk Tömböly hadnagy és mások cselekedeteinek nemes voltát. Hogy amíg a hadseregparancsnok gépkocsin otthagyja seregét és, a tényeket nem ismerve, megbélyegző parancsot diktál valahonnan Kievből, még a betevő falatot is megtagadva elgyötört embereitől, addig ezek a tartalékosok a cselekvést választják. De tartunk rendet.

Tömböly hadnagy Doma zászlóssal haladt a hómezőn, azon a keskeny sávon, amelyen még ki lehetett jutni a zsákból, mert jobbról-balról aknatűz kísérte, nem egyszer megzavarta, útjukat. Már nem tudták megmondani, nem is gondolkodtak azon, hány napja nem aludtak fedél alatt, nem mosakodtak, nem kaptak élelmezést. Ha találtak üres házat, bizonyos, hogy németek törtek rájuk és kikergették őket a kegyetlen tél vad ege alá. Egyszer, az országút közelében, találtak egy félig kész, ablaktalan házat, oda húzódtak be, legalább a szélről védték őket a ház falai. Hamarosan megtelt a szoba magyarral. Az ablakokra sátorlapok kerültek, a szoba még padlózatlan közepén tűz lobogott, amely kellemes meleget árasztott, de, sajnos, füstölt is. A füst megtöltötte a szobát, köhöggette és könnyeztetve a melegedőket. Istvának már annyira csípte a szemét, hogy inkább a további menetet választotta. Éppen indítványozta a hadnagnak, hogy induljanak, amikor aknatűzet kapott a közvetlen környék. Nem kellett sok biztatás, hogy valamennyien tovább induljanak. A sötétben botorkáltak, csak a hó világított, már akinek világított, mert kiderült, s mire reggel lett, egészen nyilvánvalóvá vált, hogy Tömböly hadnagy nem látott. Füstmérgezés volt-e, farkasvakság-e, de Doma zászlósnak úgy kellett vezetgetnie, mint egy világatlan koldust. A hadnagy maga is megrémült attól, hogy megvakult, átkozta a háborút és a német hadat. Majd arra kérte a zászlóst, mert nem akart terhére lenni, hogy alkalomadtán tegye fel valami járműre, hadd kerüljön kórházba mielőbb. Nem volt már valami gyakori jelenség akkor a jármű, a magyaroktól elszedték a szövetségesek azt is, ami volt. Németek nem vették volna fel, hiszen leszórták és sorsukra hagyták a magyar sebesülteket is, ha nekik volt szükségük szekerre, szánra. S a járműveikre felkapaszkodó magyarok ujjait puskatussal verték szét, vagy csizmával taposták le. Semmi reménye nem volt Doma Pistának arra, hogy kerül bármiféle alkalmatosság, amelyre, kérése szerint, felteheti a hadnagyot. Am a sors akkor egy kis orosz szánt futtatott át a reménytelen hómezőn, amelyen magyar katonák ültek.

Sok bizalma ebben sem volt, hiszen akkor már nem volt fegyelem, legfeljebb emberség és szánalom.

— Emberek — mondta —, a hadnagy úr megvakult, vegyék fel a szánra és vigyék el a legközelebbi városig, ahol kórház van.

— Prrrr! — állították meg a kis mokány lovat és szó nélkül felvették a hadnagyot.

István egy darabig a szán nyomában ballagott, de el kellett maradnia, mert nem tudott futni a térdigérő hóban, kilométereken át, így elvesztette Tömbölyt.

Később Obojában találkozott vele.

A hadnagyot, ahogy felkerült a szánra, az ismeretlen katonák betakarták egy pokróccal. Mély álomba zuhant, a hetek óta tartó fáradtság elnyomta. Mikor felébredt, fogalma sem volt arról, meddig aludt, de csodálatosképpen: látott!

— Emberek, látok! — kiáltotta, mikor emlékezetébe visszatért vakságának és szánrakerülésének tudata.

— Hála istennek! — mondta egy őrvezető.

Így került be Obojába, eszében sem volt kórházba menni. Arra gondolt, kellene csinálni egy személyirányító állomást, ahol az átmenő magyaroknak szállást, ételmelet adnának és megadott úticéllal indítanák őket tovább, csoportosan. A tervet nem volt könnyű megvalósítani. Hely kellett szállásnak, élelem kellett. Tömböly először az átmenő tisztokból beszélt rá néhányat a maradásra és segítségre. Mikor kialakult egy kis csoport, nyakukba vették a várost. Megkeresték a német parancsnokságot, veszekedtek, engedélyt szereztek néhány ház igénybevételére, majd minden fellelhető ételmelet felkutattak. Sajnos, kenyeret nem tudtak szerezni, mert az már nem volt egyik raktárban sem. De szalonnát, kávékonzervet és nyers krumplit igen, és az is jó volt.

Amikor István Csuporral Obojában érkezett, az irányító állomás már működött. Az ellátásnak az volt a feltétele, hogy százas csoportokat kellett szervezni a visszavonultakból, s egy tiszt parancsnoksága alatt, felvételezés és éjszakai szállás után tovább indulhattak Szudzsa felé. Tömböly hadnagy egy pár percre kijött irodájából, ahol az egész gépezetet működtette. Boldogan és hálásan szorított kezét Istvánnal, bocsánatot kérve tőle, hogy magára hagyta az úton. Aztán intézkedett, hogy megkapja az ételmelet csoportjának. Fejenként húsz deka szalonnát, két kocka kávé és egy kiló burgonyát kaptak. Csak együtt vételezhették fel, utána elosztották. Egy szánt is kaptak, két sebesülttel.

A vegyes öltözékű, legkülönbözőbb alakulatokból való, lerongyolódott, kifosztott vagy újból felszerelt katonák általában alig ismerték egymást, csak az étkezési alkalom ürügyén verődtek százas csoportokba. Az irányítóknak az volt az elképzelése, hogy így együtt lehet majd tartani őket, a zárt rendben menetelő egységek helyet kapnak az úttesten és minden tekintetben egyenlő jogokat élveznek a németekkel. Holott eddig is vagy a németek szórták szét őket, vagy a tapasztalat: csak így lehet elkerülni azt, hogy a németek örökös utóvédjei legyenek. Mert haza akartak jutni ők is. Most sem tartott sokáig a százas alakulat.

A színjáték, amelybe még aznap belekeveredtek, leginkább a vesszőfutáshoz fogható. Képzeljünk el az úton egy hosszú, pihenő német menetoszlopot, amellel kellett elhúznia a száz magyarok, a menet végén a szánnal, amelyet egy apró ló vonszol maga után, rajta két sebesült. Doma István néhány tisztessel a szán mögött gyalogolt, végig kellett gyötrődnie mindazt, ami történt. Először a német katonák különböző megjegyzéseket tettek és harsányan röhögtek. Aztán, mintha vezényszóra történnék, két ukrán milicista ront elő az oszlop végéről, s valami részeg pimaszsággal felugrál a pokróccal betakart sebesültekre, elkezd taposni őket. A szerencsétlenek nyögnek, kiabálnak, jajgatnak, de sem erejük, sem bátorságuk, hogy lelökjék őket, igazában azt sem tudják, mi történik velük. Doma felkiált dühében, ráordít a milicistákra, mutatja, hogy sebe-

sültek, azok csak röhögnek a szánon és a pisztolyuk után kapkodnak. A német oszlop már hahotázik, az emberek térdüket csapkodják. A magyarok hátsó soraiból visszaneznek néhányan, de egykedvűen mennek tovább, azon igyekeznek, hogy minél előbb túljussanak a német oszlopon. Csupor is kiáltoz, pisztolyához kap, de látván a két ukrán esztelen elszántságát, amit a németek nevetése bátorít, benne reked a mozdulat. Istvánnak már pisztolya sincs. Az emberek között jó ha tíz puska akad. El kell tűrni a megaláztatás hosszú, irgalmatlan menetét, még jó, ha ezzel megússzák, így is örökkévalóságig tart. De amikor a menet vége elhagyja a németeket, a két ukrán leugrik a szánról. Néhány részegen imbolygó lépés után megállnak és elveszik pisztolyukat. Istvánék hátra sem néznek, egykedvűséget színlelve haladnak tovább az úton. A percekbe bele lehet őszülni, minden pillanatban várják a lövést. Az oszlop nevetése lassan elhal a távolban, fellélegeznek. A csoport részekre szakad, egyiküknek sincs ereje összetartani, mert teljesen értelmetlen volna. Kis csoportokban lehet csak feltűnés nélkül továbbjutni.

Szudzában Csupor Ádám, Juhász őrzető és Szabó János van a zászlóssal, négyen már napok óta együtt haladnak, azzal az elhatározással, hogy nem hagyják el egymást.

Mennek az utcán, de annyi az útelágazás, hiába lesik, melyik út vezet Szumi felé, mert nekik arra van az útjuk, így irányították őket Obojánban Tömbölyék. Tanakodnak, de egy lelket nem látnak az utcán, hogy megkérdezzék. A vöröstégla épületből, amely laktanyára emlékeztet, kilép végre egy kis embercsoport. Magyar tisztek, de oly szokatlanul kiöltözöttek, hogy István meglepetten kiált fel.

— Várjatok — mondja.

Odamegy hozzájuk, tiszteleg, amennyire a báránybőrsapka és a felhajtott köpenygallér megengedi.

— Százados úr — szólítja meg a legrangosabbat —, alázatosan kérdem, melyik út vezet Szumi felé.

A százados megáll, elrédve néz el István feje fölött.

— Maga tiszt? — Olyan hangon kérdi, mint Arisztid, amikor a paraszthoz szól.

— Értem már, miért törtek át az oroszok — fordul társai felé.

De azoknak nincs kedvük nevetni, kényszeredett vigyoruk a pillanat törtrésze alatt arcukra fagy. Az egyikük, főhadnagy, ragyogó csizmája szárát veregeti lovaglóstorával.

— Zászlós úr, fázik? — kérdi. — Miért nem hajtja le a köpenygallérját?

Márton egy jó hónap után, február vége felé találkozott újból tisztilegényével, Kiss Jánossal. Csurgó, cseppfolyós világ volt már, a tengernyi hó hirtelen olvadásnak indult, a levegőben érezni lehetett a tavasz biztató illatát. A gyaloglás a talpuk alatt szétfröccsenő, vízzel telt hóban még nehezebbé vált, a legfőbb ideje volt, hogy végre vonatközlekedést érejenek. Távolról még hallatszott az ágyúk dörgése, az az érzés kísérte őket útjukon, hogy követi őket, a nyomukban van, s ha nem igyekeznek, a sarkukra tapos a front. Csak arra vágytak, hogy valaki felragadja és száz kilométerrel odább letegye őket, ilyen szerények voltak. Doma zászlós már a képeit sajnálta, amelyeket a Don vidékén festett és ottvesztek katonaládájában valahol Sztaro-Nyikolszkoje körül. Csupor a fejét lógatta, valahányszor Olgára gondolt.

István gyengéden hátbaveregette ilyenkor.

Juhász őrzető kezdett erőre kapni, úgy érezte, hogy túl vannak a veszélyen, folyton arról beszélt, hogy nemsokára haza fogják szállítani őket.

— Ilyen hadsereget nem tudnak még egyszer bevetni — mondta.

— Hadsereg? Hol vagyunk mi már a hadseregtől? — kérdezte Márton. — A múltkor hadosztályparancsnok is voltam, majdnem kétszáz emberem volt.

Szabó János kedvtelve nézi a zászlóst, szakaszával vonult ki a frontra s mindvégig együtt szolgált vele, egyikük sem volt szabadságon sem. Két napja sincs, hogy találkoztak, ők, a Doma zászlóssal bandukolók, négyen, meg Virág Márton. Az öröm szinte földöntúli volt mindannyiukban. De reggeli szállásukon, amikor felébredtek, a házbeliek a partizánokat emlegették előttük, ezzel biztatván őket mielőbbi indulásra, délután pedig, amikor Szusi felé közeledtek, túlságosan közel hallatszott az ágyúdörgés ahhoz, hogy örülni tudjanak. Bosszankodva állapították meg, hogy utánuk jön a rég elhagyottnak hitt front. Be se mentek a városba, mert először három tehervagont pillantottak meg egy vöröstégla épület előtt, amit vasútállomásnak néztek. Egyenesen arra vették útjukat. Sikertől egy vasutat találniuk.

— Nem indul vonat Vorozsba felé? — kérdezték.

— Nem tudom — felelte a vasutas.

Kis csoportokban érkeztek a katonák, a legkülönbözőbb alakulatokból, senkit sem ismertek közülük. Német nem volt köztük s ez megint arra engedett következtetni, hogy a németek már elmentek innen is. Az állomás környékén már vagy kétszáz magyar gyűlt össze, amikor egy tizedes loholva érkezett a város felől, két emberrel és egy zsák csokoládéval. Egy német raktárban találták. Kiosztották az emberek között, mindenki kapott egy táblával. A nap ragyogva süttött, érezni lehetett erejét, az olvadó hó vakítva verte szemükbe a fényözönt. Egy kis mozdony tűnt föl a raktár mögött, sisteregve tolatott az épület elé, az iménti vasutas vezette. Leszállt, rákapcsolta a három nyitott kocsit, intett a magyaroknak, hogy szálljanak föl, aztán megemelte sapkáját, megvakarta fejbütykét és elindította a mozdonyt. A csokoládét majszolva jól esett ez a szokatlan sebesség a hetek óta tartó vánszorgás után. Az öt zászlóaljbeli együtt volt, vidáman tekintettek egymásra, Doma zászlós frissütemű katonanótát dúdolt a vonat kattogására. Rövid út volt, de úgy érezték, nemrég kimondott kívánságuk teljesült, előreugrottak száz kilométert. Pedig nem volt az száz sem, hatvannál alig lehetett több, amikor a vonat

megállt egy város előtt és az izgatottan kérdezősködő katonáknak azt magyarázta a vezető, hogy ez Vorozsba állomás, ahonnan rendes vonatok járnak még Konotop-Nyezsinn felé, ha igyekeznek, elérnek talán valami szerelvényt.

Egy német tehervonat állt az állomáson, kérdés nélkül felkapaszkodtak a nyitott vagonokra felrakott tehergépkocsik alá. Ezúttal senki sem kergeti el őket, a németek egykedvűen nézik a rohamot. Negyedóra sem telik bele, a szerelvény megindul. Alighanem az utolsó. Szerencsájük volt? Egyszer már tenyerére vehetné őket a szerencse is, eleget pasliztak étlen-szomjan. Most valóban száguldanak vagy száz kilométert.

Konotopon békebeli viszonyok fogadták őket. A kantinul szolgáló restaurant hatalmas termében főtt, meleg ételt kaptak. Németek, SS-ek, kis olasz fiúk, magyarok ültek szeszélyesen összekeverve, nyoma sem volt az ellenségeskedéseknek. A magyarok között ismerős arcok tűntek föl, megkerült néhány zászlóaljbeli, egymáshoz ültek, sebes beszéddel mondták el élményeiket. Mártonék egy németajkú századbelit ültettek maguk közé, hogy könnyebben menjen a rendelés.

Akkor tűnt föl a terem túlsó végén Kiss János.

Boldog vigyorgással jött feléjük, amelyen némi szorongást is lehetett gyanítani, afféle bocsánatkérő, mentegetődző mosoly volt ez.

— Csakhogy megkerült, kedves zászlós úr! — mondta Mártonnak.

— Még hogy én megkerültem, de hogy maga megvan! — viszonozta csodálkozását a zászlós, egy kis elnéző szomorúsággal arcán. Aztán tréfára fordította a szót.

— Ilyenek ezek a csicskások, támadásban lemaradnak, visszavonulásban előreszaladnak, csak éppen a gazdájukat hagyják cserben folyton!

János elpirult, a rovására felharsanó nevetés belerekesztett minden szóbeli mentegetődzést. Egy kissé soványabb volt a szokottnál, de hátizsákja, bár elég lapos állapotban, megvolt, kenyérszákja is, két kulaccsal. Puskája neki sem volt, bizonyára az elsők közt hagyta el. Pokróca sem, jóformán senkinek sem volt már takarója, Csuporék mesélték, hogy egy falu mellett, egy szeszgyár kapujában, nemcsak karóájukat, de pokrócaikat is elcserélték kenyérré. Az értékek úgy devalválódtak, hogy egy pokrócért, vagy egy óráért egy kenyeret adtak a civilek s ők megadták, ha volt még. — C'est la guerre! — tette hozzá kényszeredett mosollyal.

Az éjszakát a konotopi váróterem kőpadlóján töltötték, lefeküdtek köpenyük felére, a másik felét magukra hajtották, közel egymáshoz, egymás oldalát melengetve. Márton érezte, hogy bizsergetik testét a tetvek s elképzelte, milyen vidáman mászkálnak most egyik testről a másikra, tereferélve, kicserélve nézeteiket és tapasztalataikat, megkínálva egymást a friss, szokatlan vérből. Sötét volt, sehol egy lámpa, csak a magasban elhelyezett ablakokon derengett be a téli ég sötét kékje. A szuszogó lehelletekből, horkolásból, az önkéntelen szelekből származó bűzben, a meleg emberszagban feküdtek, undor és izgalom nélkül, s hosszú idő óta először aludtak jól.

A szerencse mintha egy kis időre melléjük szegődött volna. Konotopról fűtött személyvonattal utaztak, sajnos, csak Nyezsinnig. Katonai szabadságosvonat volt, amely nyugodtabb napokban menetrendszerűen közlekedett, és, úgy látszik, valami óraműszerű, de értelem nélküli rendszer még most is üzemben tartja. A vonaton német tisztet utaztak, s ők azzal a szorongással léptek fel, amivel a házakba szoktak betérni, készen arra, hogy durván kitessekeljék őket, készen a védekezésre és a visszavonulásra is. De ezúttal sem találkoztak ezzel a hanggal, legnagyobb csodálkozásukra; nehezen szokták meg az új helyzetet, amelyet különböző parancsokkal próbáltak rendezni a tények felmérése után. A beszéd is erről folyt a fülkében, ahol németek és magyarok keverve utaztak.

— Sajnos, a viszony megromlott a két nép hadserege között — mondta egy német százados.

— Nem mi voltunk ennek az okai — felelte egy magyar főhadnagy.

A németek között volt, akinek felvillant a szeme erre, mások lehajtott fejjel hallgattak, vagy elnézték az ablak négyszögében elfutó tájat. A magyar nem hagyta ennyiben.

— A visszavonulás kezdetén — mondta, miközben művajat kent barna komiszkenyerére — találkoztam egy magasrangú német tiszttel. Mentegetőzve beszélt arról, hogy miattuk kell futnunk, hogy náluk törték át a frontot. S amikor látta, hogy éhezünk, megható gondoskodással vett körül bennünket, hogy élelmezést kapjunk.

— Ilyen is volt? — kérdezte egy magyar hadnagy.

A német százados felkapta a fejét, úgy hallgatta a nem éppen hízelgő megjegyzést.

— Az igazság az, hogy bárhol áttörhették a frontot, ahogy meg is tették egyszerre több helyen — mondta. — Itt valami végzetesen nagy hiba történt.

— Én olaszok között csináltam végig ugyanezt — mondta egy keserű arcú magyar főhadnagy. — Azt hittem, csak ők voltak ilyenek, de úgy látszik, hajszálnyira egyformán viselkedtek.

— Ez alighanem törvényszerű — mondta Márton. — Azonkívül, hogy a hozzájuk csapódott népek fiait szolgálóknak tekintik, akiknek holttestén át kell kijutniuk a bajból, ezek a nagy, önteltségre nevelt népek nem tudják elviselni, hogy megverjék őket, a felelősséget rendszerint áthárítják kis szövetségeseikre.

A magyarok megértően bólogattak, a németek kényelmetlenül fordították szemüket az ablak felé. Csak sejtették, miről van szó, mert a beszélgetés vége már magyarul hangzott el.

Doma zászlós kibontotta zsákját, falatozni kezdtek. Néhány kenyér, egy kilónyi gyümölcsíz, néhány művaj és műméz-csomag volt a zsákban, amelyet a zászlós Konotopon kapott, egy volt iskolatársától. A fiú élelmezési raktárfőnök volt, egészen véletlenül találkozott, meghívta, majd megajándékozta a rendelkezésre álló készletből. Ugyancsak zászlós volt, vonatos parolival, a vaskereszt bronzfokozatával gomblyukában. István restellte megkérdezni, miért kapott vaskeresztet, nem is tudta elképzelni, hogy valaki, nem harcoló alakulatnál, hadikitüntetést kapjon, hacsak a visszavonulás mindent összekeverő zűrzavarában nem, amikor a szovjet alakulatok gyalogos egységei is közvetlen érintkezésbe kerülhettek magyar vagy német szállító oszlopokkal.

— Még negyvenegyben kaptam — mondta a zászlós, amikor észrevette, hogy István az érdemrend szalagját nézi.

A lekvár, a „hitlerszalonna”, sosem tartozott a katonák kedves étkei közé, de most nagyon jól esett, édességet éppen nem láttak hetek óta. Nem győztek betelni vele. Kaptak is olyan hasmenést, hogy alig tudtak kikeveredni belőle, újból megutálták a lekvárt. De itt a vonaton még nem tudták ezt. Ették az édességgel megkent kenyérszeleteket, amikor a vonat lassítani kezdett, majd nagysokára megállt. A sötétben is láthatták, hogy pályaudvaron vannak. Nyezsinn! — betűzték a fehérrel festett cirill-írást. Egy karszalagos német vasúti tiszt szállt föl.

— A magyarok gyülekezzenek a pályaudvaron — kiáltotta, fülkéről fülkére.

Ők azt hitték, megint valami német túlkapás történik, és többen megkérdezték a németet, hogy miért.

— Itt lesz a gyűjtőkörletük — felelte a tiszt.

Lecihelődtek a kocsikról. Csak ekkor derült ki, milyen sok magyar volt a vonaton. Egy órnagy intézkedett a pályaudvaron, egyetlen oszloppá sorakoztatta és elindította őket a város felé.

Ezen a pályaudvaron sikerült végre megfürödniük. Igaz, hogy már délután volt, mire a fürdőbe jutottak, késő ahhoz, hogy elindulhassanak még a városba. Fürdés és fertőtlenítés nélkül ugyanis senki sem hagyhatta el az épületet. Hosszú volt a nap, bár egyszer-kétszer otthagyták a hatalmas, kövezett várócsarnokot, amelynek padozatán, pokrócokon és köpenyeken, katonák és polgári lakosok hevertek, vonatot vártak. Betértek a németek melegedőjébe, ahol feketekávé és levest kaptak, jó meleg levest. Nem szívesen ültek le még egyszer a váróhelyiségben, nagyon jól megvoltak tetveik nélkül. Hát még ha tiszta fehérneműt kaphattak volna! Így is felséges érzés volt, nem kellett minduntalan vakarózniuk.

Még a pályaudvaron hallották, hogy a hadtest maradványai útban vannak Kiev felé.

Kétféle tiszt van Kievben is. Most már nem is a tartalékos-tényleges ellentéppár a jellemző, bár, az igazat megvallva, az egyik csoportban ez, a másikban amaz került túlsúlyba. A városban flangáló aranygombosok, akik fitymálva nézik őket, a rongyos, piszkos, gyülevész népet. A vert hadat. Mert az ő biztonságuk is elromlott miatta, egy szép napon mehetnek harcolni, nem tündökölhetnek a kievi helyőrség békebeli életében, zene, tánc, bor, nők, prima üzletelési lehetőségek között. Pedig a Jány Gusztáv parancsa már nem érvényes, azt beszélük, hogy a tények felmérése alapján értékelték a második magyar hadsereg szerepét, amely egyes részeiben szinte pusztá testével biztosította a második német hadseregnek a szükséges időt, hogy Voronyezsben lévő erőit és igen nagy mennyiségű anyagi készleteit kivonhassa. Most már hősöknek mondják a hadsereg katonáit s ez vajmi kevés büszkeséggel tölti el a megmaradtakat. A nyegle tisztok erről nemigen vesznek tudomást, kesztyűs kezüket jó ha tisztelgésre emelik, lagymatagon, fennsőbbségük tudatában fogadva az ő köszönésüket. Örülnek, hogy végre beérnek a laktanyába, ahová a pályaudvarról kaptak irányítást. Itt csak olyannal találkoztak, aki maga is résztvett a visszavonulásban.

Doma Pista már másnap reggel összeszalad egy zászlóssal, aki sántítva, bicegve, nagyon nehezen közeledik, messziről megsajnálja. Közélről ismer benne Tasnádi Jenő nevű évfolyamtársára. Kölcsönösen megörülnek egymásnak, mert azóta sem találkoztak, Tasnádi a vonatosoknál szolgált.

— Mi bajod van, testvér? — kérdezi, lábára mutatva.

— Fenékbe lóttak, ágyúval — neveti el magát, szinte sziszegve, a koma. — Egy repeszdarab kitépett egy félkiló húst a fenékemből — teszi hozzá magyarázatképpen.

— S azóta ezzel gyalogolsz?

— Mit tegyen az ember? Bekötöztek, feltettek egy kocsira, a németek elvették a lovainkat, gyalogolnom kellett, ha haza akartam kerülni. Ismertem olyan magyar tisztet, akit lelőtt egy német tizedes, mert nem akarta odaadni neki a szánt, amely őt, társaival, sebesültként szállította. Egy századosról, harmincfokos hidegben, a csizmát húzták le, ugyancsak sebesülten. Sok minden megesett velünk, különösen a harmadik hadtestben.

— Te is harmadik hadtestbéli vagy? — kérdezte István.

— Miért, te is? — Megállt, gombolni kezdte zubbonya zsebét, reszkető kézzel vette ki tárcáját, egy összehajtogatott, gépelt papírlapot szedett ki belőle, amelynek szélei a hajtogatástól, a sok olvasástól szakadozottak voltak.

— Ezt ismered? — kérdezte.

— Nem tudom. Mi ez?

Tasnádi átadta neki a papírlapot.

„Hadtestparancsnoksági parancs. Krasznoje Olim, ezerkilencszáznegyvenhárom, második hó egy. A magyar királyi harmadik honvéd hadtest ezerkilencszáznegyvenhárom január tizenkettedikétől kezdődőleg a Don állások kézbentartásáért súlyos, veszteségteljes harcokat

vívott. Az urivi áttörés következményeképpen a magyar királyi második hadseregtől elválasztva a Korpsgruppe Siebert alárendeltségébe került. Ebben az alárendeltségben több mint tizenkét napon át biztosította a német második hadsereg tervszerű visszavonulásához szükséges időt. A harcokban a magyar csapatok emberfeletti hősiességről tettek bizonyosságot.

A mai nappal Siebert tábornok úrtól azt a parancsot kaptam, hogy vezesselek benneteket az Olim pataktól nyugatra eső területre, ahol keresztül tudjuk magunkat nyugat felé törni. Azon az orosz hadseregen keresztül törni, amelyiken a német hadsereg teljesen felszerelt, teljes harcértékű hadosztályai sem voltak képesek. E parancsot én nem tudom nektek tovább adni, mert nincs értelme, hogy az agyonfagyott, kiéhezett magyarok ezrei tíz töltennyel puskánként, üres gyomorral, tehetetlenül pusztuljanak el. A német hadvezetőség már a múltban kiadta a parancsot, hogy harcolni és a német hadseregnek szolgálatot teljesíteni akaró honvédeket átvesz, úgy bánik velük, mint a többi szolgálatban álló népek fiaival.

A magyar nép történelmében többször előfordult már hasonló helyzetben, hogy egyes merész parancsnokok vezetése alatt, még hihetetlen távolságra is áttörtek. Ezek után kénytelen vagyok mindenkinek saját belátására bízni jövődjét, mivel élelmet, lőszert és végrehajtható feladatot adni nem tudok. A magyar haza mindenkor hálás szeretettel fog visszaemlékezni hősi fiaira, akikhez hasonló sors csak keveseket ért a magyar nemzetben. Isten veletek, magyar honvédek. Gróf Stomm vezérőrnagy, hadtestparancsnok.”

Doma zászlós elborult homlokkal, lélekzetfojtva olvasta végig. Most értette meg egészen a hadtest helyzetét. A német parancs megtagadása után, amely különben a magyar hadtestre nézve valóban a teljes pusztulást jelentette volna, különös dühvel néztek a magyarokra. Voltak alakulatok, ahol parancsot olvastak fel arról, hogy a magyarokat hadifoglyokként kell kezelni. Most már nem csodálkozhatott azon, hogy lefegyverezték őket, ahol érték, elvették pisztolyaikat, sapkájukat, lovaikat, járműveiket, s a kezükből szedték ki az élelmet is, ahol maguk hozzájutottak vagy kotyvasztottak maguknak valamit.

— Hogy megtört ez az ember — mondta a hadtestparancsnokra. — Mennyi szenvedést kellett ennek látnia, hogy idejusson. Gondolom, a nyáron még ő sem volt szívbarjos, nem féltette ennyire a magyar katonát.

A nyári szovjet támadásokra gondolt, s a sorozatos ellentámadási parancsokra.

— Te, ez alighanem az a gróf volt, aki a nyári veszteségek láttán sírva fakadt végül és „édes népemnek” nevezte a pusztuló magyar katonát.

Tasnádi összehajtogatta a féltve őrzött parancsot és visszatette tárcájába.

— Mikor indulsz tovább innen? — kérdezte Domától.

István megvonta a vállát.

— Befogtak bennünket itt a gyűjtőcsoport-parancsnokságon — mondta. — De neked most már igazán járművel kellene továbbjutnod.

— Ide is vonattal jöttem, most majd bemegyek a kórházba, megnézetem a sebemet. Majd továbbvisznek, ha innen is menni kell. Isten veled!

— Az isten áldjon meg! — Végtelen szájalommal nézett Tasnádi után, aki bicegve tűnt el az utcasarkon, hátra sem nézett egyszer sem.

Kotinovka nevét a bábuka Katyinókának mondja, amikor, rövid beszélgetés eredményeképp, egy-egy kanál mézet s pohár tejet hoz a fiúknak. A méz igazi, illata Mártonban a palackot idézi fel, méhek hulláival és viaszdarabkákkal. Amikor Kievben feloszlott a gyűjtőcsoport-parancsnokság, és őket is elindították egy százas egységgel Petro-Pavlovskájá felé, a szokatlan zártrend, a betonúton csattogó lépések zaja, újra parancsnokká tették őt. A többi tiszték a menet végén lépegettek. Volt közöttük egy hadnagy is, semmiképp sem ő volt a rangidős. Sokszor járt úgy, kivált ezekben a napokban, amikor mindenki megcsömörlött már mindentől, hogy őrá néztek, mintha érezték volna, hogy vállalni fogja a mindenkinek terhes szerepet, és élére áll az alakulatnak. Akkor is így volt, amikor először próbálták újra zárt rendet alakítani, amelyet aztán oly hamar szétszórta a németek, mintha nem is lett volna. A betonút csattogott lépteik alatt, már csak a nóta hiányzott, de az mégis túlzás lett volna ebben a hangulatban. Olyan hírek terjedtek el, hogy megszállókká szervezik át a második hadsereg maradványait. Márton nem nagyon rágódott ezen, egyelőre örült annak, hogy sikerült borotvát és fogkefét szereznie annyi idő után. Petro-Pavlovskájávan megszálltak, de reggel riadóztatták őket, sorakozót rendeltek el a templom előtti téren, onnan egy őrnagy elindította őket a vasútállomásra. Berakodtak, ha még annak lehetett nevezni a teherkocsikba való felszállás műveletét. Mert lova is nagyon kevés alakulatnak volt már, nemhogy járművel rendelkeztek volna, amit be kell rakni. A tehervagon a hosszú út képzetébe ringatta őket, elmentek volna vele akár hazáig is, de így is jó volt, a nap állása szerint megállapíthatták, hogy nyugat felé haladnak és ők már ennek is örültek, minden megtett kilométerrel közelebb kerültek az otthonhoz. Egész éjszaka zakatolt a vonat, csak hajnal felé ébredtek lökésekre, tolatásokra és megállásokra. reggel Korosztényben kirakták őket, a százas csoport megint felbomlott, ezúttal más emberekkel csapták össze őket. A hadtestet megszüntették, maradványait beosztották a hetedik hadtesthez, amelynek, az útbaigazító őrnagy szerint, parancsnoksága Kotinovkán székel, ott kellett jelentkeznie Mártonnak. Ám ott senki sem tudott semmiféle parancsnokságról. Márton találomra elfoglalt egy utcát és beszállásoltatta embereit, maga, szűkebb környezetével, amellyel összeszokott a menetek utolsó szakaszában, a bábuka házába került. Az öregasszony bizalmatlanul méregette őket, Csupornak elő kellett szednie minden tudását és kedveskedését, ha le akarta venni lábáról. Előhúzta a hosszú úton is megőrzött fényképezőgépet, csoportba állította a fiúkat, majd szertartásos mozdulattal felkérte a bábuskát, hogy álljon közéjük, a csoport közepére. Ez tetszett neki, úgy állt ott, mint egy matróna, mint a törzs anyja egy családban, amelyben még a nő-jog uralkodik. Rámosolyogtak, a fejüket csóváltgatták, amikor panaszkodni kezdett a katonák örökös jövése-menése miatt. Vojna, vojna — mondogatták sopánkodva és nyugat felé intgettek, hogy most már ők elmennek haza. Alighanem ezzel szerezték annyi örömet neki, hogy eltűnt és néhány perc múlva megjelent a tejjel és a mézzel.

— Van-e kenyeretek, fiúk? — kérdezte Márton, mert azt bizony nem hozott az öregasszony, lehet, hogy neki sem volt. Tallér Péternek volt egy szelet kenyere, diadalmasan, de az önfeláldozás érzésével halászta elő gázlárctáskájából. Ebben a kenyérben, amelyhez valamelyik útbaeső kis faluban jutott s azóta meglehetősen összeszáradt, több

volt a répaszelet, az őrölt fakéreg és a korpa, mint a liszt. Kicsit édeskés, émelyítő íze volt, hiába sózták meg, ha egyáltalán látott egy kicsi sót is, a répa édessége átütött a többi ízeken, csak formájára nézve hasonlított a kenyérhez. Mégis kenyér volt, megfizethetetlen és megbecsülhetetlen érték, aminek jobban örültek, mint a tejnek és a méznek. Édessége eltűnt a méz és tej íze mögött, csak a rágnivaló állományt képviselte a folyékonyságban, emlékeztetvén a fogakat is az evés gyönyörére.

Tavaszi volt, az alkonyati nap fénye is tükrözte ezt az örvendetes és egyben szorongató tény. Örülni kellett a hosszú tél után, amikor már csak a nyomokban megmaradt hó emlékeztetett a behavazott mezőkre, a hullákkal és viharokkal. De aggasztó is volt, mert attól féltek, megint megindítanak valami „tavaszi offenzívát”, ahogy ez már történni szokott, a tavasz a németek ideje, a tél az oroszoknak kedvez, így írták a lapok, így mondták az emberek, szokásból is. Kilátástalannak tetszett a háború, örökös offenzíváival és visszavonulásaival, zord, félelmetes teleivel és támadást hangoztató tavaszaival. Álmlukban még mindig visszavonultak, repülőátadások, géppuskatűz és aknacsatóság között, hallották a németek nyers heraus, schnell és los kiáltásait, a tehetetlenségtől összecsikordították fogukat és fáradtan ébredtek fel az álom veszélyes pontjain. Ez már mindig így lesz? Sosem tudnak megszabadulni a nyomasztó emlékektől?

Reggel álmlukból verik fel őket, nem is csodálkoznak rajta. De, meglepetésükre, magyarok kiáltoznak az udvaron, hogy ez a ház nekik van kijelölve, ez az ő szálláskörletük. Tallér Péterrel veszekednek, mint kiderül, soproni tüzerek. Márton magára kapta zubbonyát és kilépett az udvarra. A két katona megszelídül, a zászlós előtt „alázatosan”, de azért kellő határozottsággal jelentve képviselik iméni álláspontjukat. Mártonnak az az ötlete támad, hogy érdeklődjék tőlük, nem láttak-e százharmincnyegyeseket.

— Dehogy nem! — csillan fel az egyik tüzér szeme. — Erre egyenesen el tesztek indulni, aztán balkéz felől van egy utca, kifut a nyírfaerdő irányába, ott vannak tegnap óta. Márton nem sokat töpreng, hiszen ujjongani szeretne. Beront a szobába.

— Itt vannak a mieink a faluban, megkeressük őket! — kurjantja, és villámgyorsan, türelmetlen kézzel kapkodja össze holmiját.

Csak a szerelmes érzései hasonlíthatók ahhoz, amit érez ebben a percben. Csak a rég látott kedves megjelenésének híre kelthet akkora izgalmat, mindent elborító, meghattott és felemelő, szorongó és diadalmas érzést egyszerre, mint amit mindnyájan átélnek most, amikor arra a hírre, hogy zászlóaljuk maradványai itt vannak a faluban, elindulnak, hogy felkeressék dicsőségük és nyomorúságuk, véres harcaik és vigasztalan gyöt-rődéseik osztályos társait, vérben és veszedelemben összekovácsolt közösségüket, amelyet a "szövetségesek" sórtak szét annyira, hogy sosem tudtak egybeverődni többé. Tele vannak izgalommal is, azzal a rossz hírekre elkészült érzéssel, hogy csalódní fognak, hogy nagyon keveset fognak megtalálni közülük, mert egyáltalán alig is vannak. Mindnyájuk előtt megjelenik egy-két arc, amely elsőként bukkan föl, legkedvesebbként, mintegy hivatva arra, hogy képviselje az egészet. Jaj, ha pont ez hiányzik, ez a becsületes arc! Gyorsan, gyorsan, még gyorsabban! Lihegve róják az utcát, már-már futva igyekeznek a megjelölt irányba. Amikor elérik az első keresztutcát, benyitnak minden házba, újabb és újabb családásokat gyűjtva csillapítatlan szomjuk kielégítése helyett. Az egész utcát végigfutják, egymás nyomában. Elöl Szabó János lohol, nyitogatja az ajtókat. Mögötte Csupor dugja be fejét a kerítések és ajtószárnyak mögé, magyarul és oroszul keresvén bizonyos magyar katonákat. Aztán Márton, Doma Pista, Tallér. Fejrázó mozdulatokra családóttan fordulnak meg és lépnek ki az utcára ismét.

— Meg vagyunk mi őrülve az izgalomtól — mondja kifulladásra Virág Márton. — Ahelyett, hogy felosztanánk magunk közt a házakat, csapatban loholunk egymás nyomában, egészen feleslegesen.

— Ez az utca elfogyott! — legyint Doma Pista. — Becsaptak bennünket a tüzerek.

— Menjünk tovább, hátha egy másik utcában vannak — mondja Csupor.

A következő keresztutcába megint befordulnak. Mindjárt kettéoszlanak, úgy veszik sorra a két ház-sort. Tallér a harmadik házban eltűnik, csak percek múlva kerül elő, lelkendezve.

— Zászlós úr, zászlós úr, itt vannak! — kiáltja boldogan.

Az öröm leírhatatlan. Hevesen dobogó szívvel lépnek a szobába, amelyben az ágyakon, a földön, az asztal alatt, a kemence tetején, mindenütt emberek fekszenek pokrocaikon és leterített köpenyükön. A meleg, sűrű emberszagban, amely ismerőségével vág mellbe, megállnak egy pillanatra. Kora reggel van még, de a lelkes üdvözlésekre sorra felébrednek azok is, akik eddig a pillanatig még aludtak. Felnyitják és hitetlenül megdörsölik szemüket, majd ujjongva tolakodnak a jövevényekhez, hogy kezet szorítsanak velük.

— Csakhogy éltek, csakhogy láthatlak, testvér!

— Jaj, zászlós úr, azt hittem, sosem találkozunk többé!

Egymást keresztező kiáltások, hátbaveregetések, kézfogások, ölelések és vidám tekintet-villantások töltik be a kis szobát, amelyben, szinte hihetetlen, annyian elfértek eddig is, és most még ezeknek is tudnak helyet szorítani. Sipos Laci, a századfnok, a homlokára csap és kenyérszákjában motoz idegesen, szemével jelentősen hunyorítva. Leveleket vesz elő Virág zászlós részére. Márton úgy megöri, hogy azt se tudja, hová legyen. Azt hiszi, mostanában érkezett levelekről van szó, holott a szálláscsináló útja alatti küldeményeket őrizgette Sipos, hogy majd átadja két-három nap múlva, amikor utólérik őt a zászlóaljjal. A levelek tehát elég régiek, s ez némi csalódást okoz Mártonnak. De Esztertől való s ez mégis öröm. Csalódása csak onnét van, mert eszébe jut, még most sem tudnak róla odahaza semmit, s ő sem tud sem Eszterről, sem senkiről, de őt Eszter izgatja leginkább, mindennél és mindenkinél jobban. Lehetséges-e, hogy már elíratta őt a kedves?

Bocsánatkérő mosollyal néz körül, hogy szemügyre vegye a fiúkat, amire oly régen vágyott.

— Hát megvagytok! — állapítja meg azzal a hangsúllyal, amely a visszafogott öröm sarkában szomorúságot hordoz.

Mert megvannak, valóban megvannak, akik itt vannak, de milyen kevesen vannak, szent ég! Alig egy szakasznyi! Hol van az a zászlóalj, amely egy szép áprilisi napon felvirágozva, fényesre dörzsölt rohamsisakban, ajkán nótával, de szívében kinnal, elindult a pályaudvar felé, jó nagy kört írva le a városban, mint a ballagó diákcsapat, hogy méltóképpen búcsúzzék. Hátsólovak ficáinkoltak, a századparancsnokok alosztályaik élén tündököltek s oldalt, szakaszaik mellett ők, ifjú hadapródok és zászlósok. Akkor több volt az ő szakasza! Mert itt van Török tizedes, ó, mennyi nehéz napot megértek ők együtt! Itt van Sánta őrzetű, Bodó, Kozma, Kiss Elek, Páll Jóska, Juhász Sándor, Tímár, Boros Vince — ne soroljuk fel, lehetnek negyvenen. — De hol vannak a többiek? Ezer ember! Egy percre olyan fájdalom taglózta le Mártont, hogy le kell ülnie. Szeme könnybelábad, arca megvonnaglik.

— Rosszul van, zászlós úr? — kérdi Szabó János.

— Nem, nem, csak a fáradtság — mondja és igyekszik összeszedni magát.

Elnézi ezeket a fáradt, elgyötört arcokat. Milyen sokat megéltek mindannyian! Nagy iskolán mentek keresztül, kétségbevonhatatlanul és feledhetetlenül megtanulták, ha túlságosan sokat áldoztak is érte, hol az ellenség.

Boros Vince egy fél csajka tejet hoz neki, úgy nyújtja át, mintha valami hőstettet hajtana végre. Kis fekete bajusza alatt aggódó, félénk mosoly bujkál. A tej még meleg,

a lovasz, aki bizonyára az istállóban hált, megfejt egy tehenet. Márton hálásan nézett rá.

— Hol a hátasló? — kérdezte, hogy leplezze meghatottságát.

— Nem tudom, zászlós úr, ottmaradt a felváltóknál, nem láttam többé. Olyan szomorúan nézett rám, amikor utóljára megveregettem a nyakát, mintha sejtene, hogy nem találkozunk többé.

Márton a lótetemekre gondolt, amelyek szerte heverték a hómezőkön, oldalt, valószínűtlenül nagy hasukat belepte a hó. A katonák letértek az útról, megálltak egy kicsit, előkeresték zsebkésüket és az elhullt állatok hátsó combjából nagy darab húsokat kanyarítottak ki, iszonyodva nézte. Ő megúsza lóhúsevés nélkül, ahhoz meg, hogy ő vágjon magának, nem volt ereje. Ha semmi más, ez a tény bizonyosága a nagy éhezésnek, nem egykönnyen fanyalodik lóhúsrá a magyar ember, talán éppen azért, mert annyira szereti a lovat. A zászlós lassan, élvezettel szürcsöli a tejet és merengve néz az emberekre, hol erre, hol arra, emlékek elevenednek fel az arcok láttán, alig van valaki is közöttük, akihez ne fűződne valami közösen átélt esemény. Most már azt sem tudja megmondani bizonyosan, ki tartozott egy századba vele. A századok átszervezése, a sokszori feltöltés, a sok szolgálat, a tábori őrök, amelyekben esetről esetre más rajokkal, más századokból való emberekkel szolgáltá végig a huszonnégy órát, megzavarják az osztályozást, nem is lényeges immár.

Doma István és Csupor hadapród a túlsó sarokba vették be magukat és élénk beszélgetésbe keveredtek a környezetükben ülő emberekkel. Doma zászlós mesél. Mártont meglepi, hogy ezek az elnyűtt katonák milyen vidáman kacagnak. Mintha mindent elfelejtettek volna. Vagy éppen annak örülnek, ahogy annyi poklon keresztül is megmaradtak? Önkéntelenül is Csupor szemét keresi. A hadapród maga elé mered, nem nehéz kitalálni, mire gondol. Márton csak ül az asztalnál. Szemben vele, egy ablakból, bezúdul az éles reggeli napsütés. Deresek a háztetők és az árnyékok, a tiszta márciusi nap lobogva fog munkába, hogy felszikkassza a zúzmarát.

Kiss János, ez a harcokban rendkívül gyávának mutakozó vénlegény, igazán elemében — természetesen minden háborús veszélyen túl — asszonyok közelében volt. Már Kiebben fogott magának egy lengyel nőt. Bolyongásai között szedte fel, afféle hadiözeveg, még fiatal, életerős és természetől fogva vidám teremtes, aki semmit sem tudott férjéről, hónapok óta. János értett az asszonyok nyelvén, pedig nem volt sokbeszédű. Szemmel, mosollyal, intéssel beszélt, itt különben sem beszélhetett másként, előnyére szolgált, hogy ilyen volt. Az utcát fürkészte, a város többé-kevésbé romos utcáit, ahol olasz katonák sétáltak a lányokkal, német őrzáratok cirkáltak és egykedvű ukránok mentek valamire lassú léptekkel. Kis asztaloknál, sátrak alatt tökmagot és napraforgómagot árultak, ő is szerzett egy zacskónyt az előbbiből, ez mégis szaporább volt. Mindig csodálta az oroszokat, hogy olyan ügyesen eszik szemecsi-jüket, a szájuk egyik sarkán behajítják, a másikon kiköpik a héját.

Egy kettérepedt és lécekkal összetákoltt üvegű kirakat előtt nézegette az árut. Festmények tarkáltak a kirakatban, márkában is nagyon alacsony áron. Kinek van itt pénze? Legfeljebb a katonáknak, azok ha vesznek ilyesmit, emlékül. Az egyik képen a Dnyeper hídját látta, amelyen átjöttek a vonattal, amikor a városba érkeztek. Ez tetszett neki. De mikor kaptak ők zsoldot? Nem is emlékezett rá, oly régen volt. Talán, ha visszamenőleg megkapnák, de abból aligha lesz valami. Mit is kapna itt érte? Legfeljebb képet. Mert minden egyébtől csak hasznos, létszükségletet kielégítő holmit fogadnak el.

A kirakat tükrében meglátta, hogy nem áll egyedül a képek előtt. Egy asszony széles arcát, szőke fejét pillantotta meg. Csodálkozva tekintett oldalt, valóságos-e a tükörkép alapja. Csettintett egyet nyelvvel. Az asszonnak nyilván nem esett rosszul ez. János feltűnően végigmérte és önkéntelenül tett néhány megjegyzést, természetesen magyarul. A nő ránézett, elmosolyodott és megindult az utca hosszán. A csicskás követte.

— Állj, gyere ide, zseni — efféléket mondott neki, amint mögötte haladt és egyre közelebb ért hozzá.

Elég elhagyott területre értek, János egy pillanatban, amikor föleszmélt észnélküli koslatásából, meg is szepent, senkit sem látott az utcán. Utólérte az asszonyt, megfogta a karját. Az kivonta magát kezéből és beszaladt egy nyitott kapun. A tornácra érte utól. Amikor az asszony szoknyája zsebéből egy kulcsot halászott elő, hogy kinyissa az ajtót, lefogta két karját hátulról és belecsókolt az arcába. Akkora pofont kapott, hogy megszédült bele, ámulva nézett körül, arcát tapogatta. Az asszony elnevette magát, kinyitotta az ajtót és betaszította őt. Nem telt bele tíz perc, nyert ügye volt.

Egy óra múlva még mindig egymás mellett feküdtek, az élmény oly rég nem tapasztalt érzésekkel töltötte el Jánost, hogy akkor sem beszélt volna, ha magyarul elmondhatja.

— Hol az urad? — kérdezte később.

Többször elismételte, amíg az asszony megértette, mit akar kérdezni.

— Front, kaput — mondta és elfordította fejét.

János a vállait simogatta. Később felkelt és észbekapva, hogy a gazdája majd keresi, és ő azt sem tudja, hogy talál majd vissza a laktanyába, izgatottan kapta magára köpenyét.

— Mit adjak neked? — kérdezte az asszonyt és báránybőrmellényét, amely véletlenségből kimaradt a köpeny alól, bizonytalan érzésekkel átnyújtotta. Az asszony nem vette el, ő letette a székre. A kiságyban felsírt a gyerek. Két éves lehetett, János megnézte, mosolyogva gyönyörködött benne, cuppogásaival és ujjainak csettintésével el is hallgattatta, sőt, amire nagyon büszke lett, megnevette.

— Apa — mondta a gyerek.

— Kenyeret hozz! — fordult felé a menyecske.

János bölintott, megsimogatta az asszony vállát és elment.

Legközelebb egy fél kenyérral és mosatnivalóval állított be hozzá. Elvitte a zászlósa ingét, kincstári alsóját is. Márton csodálkozott a ruhák tisztaságán, nem szokta meg Jánostól ezt a szép munkát. A legény csak később vallotta be gazdájának az asszonyt. Virág zászlós elismerően bölintott, de huncutnak és vén kujonnak nevezte.

A másik esetet is csak jóval megtörténte után tudta meg Márton. Ez már nem Kiebben történt. Talán Kotyivokán vagy Jusufokán, pontosan már ő sem tudja, ki győzi megjegyezni ezeket a furcsa neveket. János éppen nem, neki Moszkva is Moksza, a zászlós legnagyobb csodálkozására, szerinte így nehezebb kimondani.

Ezek a falunévek! Szemigyezsizskoje neve Senkizacsokójára változott a katonák nyelvén, hogy valami értelme legyen. Kosztyenki... de ne a nevek népetimológiai változásait emlegessük itt, Jánosról volt szó abban a bizonyos faluban, ahol gazdájával együtt beszállásoltak, már Kiev mögött, közel végleges gyűjtőhelyükhöz.

Csinos, városiasan berendezett szobában laktak, tiszta, rézgombos vaságyakkal, takaros függönyökkel, könyvekkel és képekkel felszerelt lakásban. Egy munkásházaspár lakta, a férfi minden reggel kerékpárra ült és bekerekezett a közeli városba, dolgozni. Az asszony magára maradt, takarított, főzött. Cseppet sem volt szép, de jőtestű, húsos menyecske, János megnyalagatta a száját, amikor utánanézett: Ez kell nekem! Alig várta, hogy gazdája elvonuljon hazulról. Kezdte megint élvezni a csicskássors örömeit. Utánament az asszonnak, beszélt hozzá, magyarul, belekevervén azt a néhány szót, amit oroszul tudott, mély a és nyílt e hangokkal ejtve ezeket is, rábaközi tájszólásban. Itt még könnyebb dolga volt, pofon nélkül megúsza. Sajnos, csak két éjszakát és három nappalt töltöttek a házban, azt is szűken, tovább kellett menniük. Márton megint sokára, már megállapodott szálláshelyükön értesült legénye tetteiről, megint meg kellett hajtania előtte az elismerés zászlaját, Csupor jelenlétében is.

— Furcsa legény ez a János — mondta —, csak deréktől lefelé férfi. Inkább lehet támaszkodni a szerszámjára, mint a bátorságára.

A hó elolvadt, beitta a homok, felszikkasztotta a napsütés, a falu fölé boruló óriási ég fedele alatt a tavasz józei főnek. Doma István a kerek kis fenyőerdő szélén ül, köpenyét leterítette a fűre. Tagjait kinyújtja a nap felé, beleropognak csontjai. A fenyves egy dombon nőtt, mint egy sötétzöld sapka egy óriás fejebűdjében, afféle sábecdekni, az öreg Berger bácsi fején látott ilyet gyerekkorában, de ilyet viselt örökké az iskolában Nyakas tanító úr, a „mester” is. Kopasz fejét védte a hidegtől. Ült az asztalnál, Rákóczi Ferenc képmása alatt, télen a nagykabátját is felvette, kinézett az ablakon, amíg ők kórusban fújták az egyszereget. A zászlós két verros között a messzeségbe néz és arra gondol, hogy miért is kellett Rákócziról tanulniuk, a szabadságharcok kora talán örökre elmúlt. Kifeküdt a napra. Most, amikor véget értek a gyalogmenetek, most érzi a fáradtságot és a gyengeséget. Heteken át hurcolt magában valami nem mindennapi meghűlést, ami elvette a hangját is. Ha hangosabban akart beszélni, netán énekelni, hangszálait csiklandozta, szaggatta a köhögés ellenállhatatlan ingere, torka állandóan fáj, voltak időszakok, amikor beszéde suttogássá vált. Most már túl van ezen, dalolni

is tud, csak gyengének érzi magát. Jól esik a bányászton heverészni. De nem sikerül sokáig tétlenül maradnia sosem, a kellemes meleg feloldja az agyban elrakott emlékek és élmények vékony kérgét, megindul benne az újraélés gépezete, átköltve, ritmikussá tagolva mindent. A költők sosem pihennek, nem tudják magukat átadni a semmittevésnek, legalábbis lelkiismeret-furdalás nélkül.

A kiserdőt tehát fölemeli a homokdomb a táj fölé, széléről messze ellátni a lapos táj fölött, amelynek kis, szétszórt falvak ülnek hajlataiban. A hó azóta olvadt el egészen, amióta itt tanyáznak. Nem volt olyan egyszerű ide jutniuk, mert a tervek sokszor egymás elé ugrottak és ledöfték egymást, amíg kialakult a véglegesnek mondható elgondolás letelepítésükre. Eredetileg Noszovkára irányították a hadtest maradványait, de mire ők Kievbé értek, az irányítások már nyugatabbra szóltak, Korosztjen és Zsitomir környékére. Itt is faluról falura vándoroltatták őket, egy-két napot eltöltötték a megpihenés és berendezkedés vágyával, aztán megint tovább kellett menniük. Így jutottak végül ide. Úgy látszik, megállapodtak.

A tavasz hirtelen tört rájuk, szinte készületlenül érte őket. Most olyanok, mint az áttelelt legyek, szédelegve járnak-kelnek, erőt kell gyűjteniük annyi fáradtság, annyi éhezés után. Ha együtt vannak ketten-hárman, ételekről beszélgetnek, szájukban összefut a nyál, mintha egymást akarnák hergelni régen elfeledett jóízű felelevenítésével, versengve mondják a recepteket, részletesen, a műveletek és fűszerek alapos elemzésével. Ellátásuk még most is gyalázatos, de hosszú heteken át semmit sem adtak nekik.

Már négy napja itt voltak a faluban, mire az első kenyérral megrakott szekér megérkezett. Doma zászlós éppen napostiszt volt, az őrseget ellenőrizte éjszaka. Akkor még a hajlatokban és az útmenti árkokban hó fehérlett, a sötétben ezek a fehér szegélyek mutatták az utakat. Nappal felmelegedett már az idő s lassanként megette a havat, de éjszaka csonttá fagyott a kerékszabdalta sár, rögös, tarajos utakon táncolt a szekér. A falu kijáraitához őrseget kellett állítani, a vidéken partizánveszélyt jeleztek. A két ór, amint elhaladt mellettük a jóillatokat terjesztő kocsi, otthagya őrhelyét és egyszerűen elindult a kenyérrillat után, Doma nem találta őket helyükön. Ez olyan súlyos fegyelmi vétség lett volna, ha nem ennyire megindító, hogy büntetés járt érte, de Doma zászlós megelégedett azzal, hogy szóban kioktatta a két embert. Még így is elmosolyogta magát a sötétben, amikor arra a kérdésére, hogy minek indultak meg a szag után, azt a választ kapta: remélték, hátha leesik a kocsiról egy kenyér.

Eszébe jutott neki is az a téli hajnal, amikor étlen-szomjan vánszorogtak Csuporral. Egyszer csak német teherautó haladt el mellettük, egy egész pékség melegítő jóillatával. Van-e a kenyérnél jobb? A pecsenyék ínycsiklandó illata sem ér föl a friss kenyerek szagával, a kenyér elsődlegességét nem vitathatja senki. Nekik sem volt akkor más gondolatuk, szerettek volna elemelni egy hosszúkás cipót a gépkocsiról. De mire észbekaptak, a mozgó vágyalom tovarobogott, mintha csak meg akarta volna csiklandozni orrukat.

Az első kenyérosztásnál négy ember kapott egy kenyeret, voltak, akik ültőhelyükben megették, mások kis adagokra porciózva, lassan, egész nap ették, jól kiélvezvén minden falatot, ízének-illatának valamennyi árnyalatával.

Hogy miből élnek tulajdonképpen hetek óta, azt nehezen tudták volna megmondani. A falu maga is szegény és kifosztott, legfeljebb burgonyát lehet szerezni a lakosságtól. Nagy ünnep volt az a nap, amikor a háziasszony néhány marék kölest adott nekik. Megfőzték, gyümölcsízt tettek rá, amit aznap a kincstártól kaptak.

Aztán lassan javulni kezdett és mind szervezettebbé vált a kincstári ellátás is.

De semmit sem adnak ingyen. Elrendeltek napi hat órás foglalkozást. A hadseregparancsnokságon, úgy látszik, azt hiszik még, hogy a megmaradt embereket át lehet

nevelni. Eleinte feltöltésről és ismételt bevetésről beszéltek, később megelégedtek azzal a tervvel, hogy megszálló csapatokat alakítanak belőlük. Bakos ezredes szerint százötvenezer ember a hadsereg vesztesége. Nyolcvanezer halott és eltűnt, ötvenezer sebesült, a többi valószínűleg hadifogoly, a moszkvai rádió harmincezerről beszél. Amikor a zászlóalj felsorakozik, a zászlós sírni tudna a keserűségtől. A nyolcvanhét ember, ha jól megszámláljuk, mindössze két szakasznyi. A „foglalkozások”, mert parancs szerint csinálni kell őket, úgy zajlanak le, hogy zárt rendben kivonulnak a falun kívüli erdők és rétek közé. Olykor fát termelnek ki az erdőből, csak annyit, amennyi kell a konyhára, mert mozgókonyhát is kaptak végre. De legtöbbször pihennek egy napos tisztáson, szalmakazlak és dombok szélvédett oldalában. Nincs is egyéb, mint bevonulás előtt egy kis tisztelgési gyakorlat, menetek, fordulatok, díszlépés, ebben is leszakad róluk elnyűtt bakancsuk talpa.

Az egyik szívfájdalmuk, hogy a tábori posta még nem talált rájuk. Január eleje óta nincs hazulról közvetlen híruk, róluk nem tudnak azóta bizonyosat, legtöbbjükéről semmit. Az időközben hazaszállított sebesültek elmondhattak egyet-mást mindazokról, akiket láttak, de azóta is annyi esemény zajlott le körülöttük, hogy a kérdező nem lehet elégedett az akkori válasszal.

A legaggasztóbb azonban, hogy reggel egy tífuszos beteget vittek el közülük s most a házat, amelyben szállása volt, lezárták, fertőző betegséget jelző cédulát ragasztottak az ajtó fölé és szuronyos őrt állítottak elébe, senki sem hagyhatja el a házat bizonyos lappangási ideig. A megbetegedések a különböző alakulatoknál mind gyakoribbak, s az embereket félelem tölti el, a tehetetlenség és kiszolgáltatottság dermesztő érzése, s az átélt veszedelmekkel egyenes arányban növekvő szorongás, aminek indítéka a már-már visszanyert remények tűnékeny voltában keresendő. Ha eddig megmaradtunk, most már igazán jó volna elevenen és egészségesen hazakerülni. De tífusz is van, halál is van, nem menekültek még meg! A napokban volt egy temetés. A falu túlsó szélén elszállásolt tűzterek közül halt meg egy ember, a zászlóaljából sokan ismerték, s aki tudott, elment a temetésére. Vigasztalan látvány volt a frissenásott sírba ereszteni valakit, aki már haza készült. A vékonyan csordogáló zsoldár, a protestáns lelkész halk szava, a körülálló fehérekendős asszonyok részvétellel teli tekintete megindító volt, Doma zászlóst a torkában készülő sírás fojtogatta.

Mindnyájan tudták, hogy a tífuszt a tetű terjeszti, s amióta megállapodtak, ennek tudata nélkül is irtani kezdték a férgek, alakulatonként elvonultak a fertőtlenítőbe, házilag is, kemencében, kézzel, mosással, minden eszközzel nekifogtak a tisztálkodásnak, de most különösen ügyeltek arra, hogy teljesen megszabaduljanak mindnyájan az élősdiektől. A tisztilegények is nekiestek a tisztogató hadműveleteknek, szinte ész nélkül.

Kiss János csaknem olyan megszeppenten ült a szoba sarkában, mint annakidején a fedezékben. Csak a rohamisak nem volt a fejében, régen elhajtotta, az alattomos veszedelmek ellen úgysem védené meg.